

drift for transition

publicatie

Ontwerp Centraal

Evaluatie van de IABR-Ateliers: ontwerpend
onderzoek voor maatschappelijke uitdagingen

datum

December 2021

auteurs

Mara de Pater
Derk Loorbach
Martin van de Lindt
Kato Allaert

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave.....	1
Hoofdstuk 1- Introductie	2
1.1 De IABR en de IABR-Ateliers.....	2
1.2 Evaluatie van de IABR-Ateliers.....	3
1.3 Structuur van het rapport.....	4
Hoofdstuk 2 - Praktijk van de IABR-Ateliers.....	5
2.1 Achtergrond en doel van de Ateliers.....	5
Hoofdstuk 3 - Evaluatie van de methode.....	14
3.1 Ontwerpend onderzoek als basis voor de IABR-Ateliers.....	14
3.2 Sterktes van de methode.....	16
3.3 Zwaktes van de methode.....	19
3.4 Spanningen tussen verschillende strategische keuzes in de Ateliers.....	20
Hoofdstuk 4 - Analyse van de Impact.....	22
4.1 De impact van de Ateliers.....	22
4.2 Belangrijkste elementen in de methode die tot impact leiden.....	24
4.3 De transformatieve doorwerking Ateliers.....	25
Intermezzo - Hier scheiden de wegen?.....	27
Transitiewerkplaats BoTu.....	27
Onderliggende aannames.....	28
Hoofdstuk 5 - Slotreflectie: Hoe nu verder?.....	29
5.1 Inleiding: (de) weg van het ontwerp.....	29
5.2 De Ateliers: Ontwerp centraal.....	30
5.3 IABR in transitie: wat doen we met de lessen?	31
5.4 IABR: Ontwerpend Ontwikkelen.....	32
Bronnen en interviews	34
Bijlage.....	37

Hoofdstuk 1- Introductie

1.1 De IABR en de IABR-Ateliers

Als culturele instelling heeft de IABR zichzelf ten doel gesteld om de kloof tussen plannen en implementatie, tussen denken en doen, te overbruggen. De IABR heeft de afgelopen vijftien jaar door het samenbrengen van architectuur en ruimtelijk ontwerp voor de grote maatschappelijke opgaven in en om de stad een bijdrage geleverd aan het collectief en interdisciplinair denken over stedelijke transitie. Met verbeelding, interventies, tentoonstellingen, publicaties en ontwerp heeft ze richting gegeven aan ruimtelijke ontwikkelingen en ons denken hierover.

Gaandeweg heeft de aanpak van de IABR zich gevormd en ontstond de atelier-methode, die ook wel de 'sabbatical detour' genoemd wordt. Die methode houdt in dat het volgens een bepaalde logica en proces mobiliseren van creatieve denkkraft bij (met name) overheden voor een concrete ruimtelijke uitdaging: het proces zelf als veranderingsmechanisme dat leidt tot hoop, kansen en optimisme. Zoals we zullen beschrijven leiden deze ateliers tot verdiept, gezamenlijk en creatief ruimtelijk denken dat richting geeft. De IABR geeft met haar ateliers zicht op wat we kunnen willen: toekomst waarin steden leefbaar, groen, waterveilig, creatief en inclusief zijn.

Met haar aanpak en filosofie heeft de IABR zich expliciet geplaatst in de bredere maatschappelijke zoektocht naar duurzame ontwikkeling. Expliciet gemotiveerd door de maar voortdurende verwoesting van biodiversiteit, de oplopende hoeveelheid CO₂ in de atmosfeer, het ongeremd onttrekken van grondstoffen aan de natuur en het produceren van steeds grotere hoeveelheden afval. Sociale en economische ongelijkheid loopt wereldwijd op, de reële economische groei stagneert, behalve voor een klein deel van de wereldbevolking vertegenwoordigd door een handvol miljardairs en vermogensfondsen die astronomisch rijk zijn geworden.

Maar, er zijn hoopvolle signalen en ideeën genoeg. Op lokaal niveau zijn er inmiddels overal alternatieve vormen van duurzame economie aan het groeien, vaak gedreven door organische samenwerkingen tussen ondernemende burgers, overheden en bedrijven. Met name steden nemen wereldwijd al jaren het voortouw in vergroenen, verduurzamen en vernieuwen. Die IABR neemt daar een rol in onder andere door met haar ateliers ontwerpkracht in te zetten en door middel van ontwerpend onderzoek een bijdrage leveren aan een beter begrip van de opgaven en het ontwikkelen van regio-specifieke ruimtelijke oplossingen van deze opgaven in stedelijk gebied. Deze Ateliers, het ontwerp, de tentoonstelling en publicatie zijn voor de IABR een tijdelijke markering in een continue zoektocht naar hoe grote maatschappelijke veranderingen te realiseren. De IABR is gedreven door de sterk toenemende urgentie rond klimaat, biodiversiteit en sociale ongelijkheid. Dit maakt de dat de IABR de noodzaak voor de visie en aanpak van de Ateliers sterker voelt dan ooit. Maar maakt ook de grote kloof zichtbaar tussen de uitkomsten van de Ateliers en de enorme opgaven waar we voor staan.

In dit rapport presenteren we het evaluatieonderzoek dat is gedaan naar de IABR-Atelier methode door het Dutch Research Institute for Transitions (DRIFT). Met het onderzoek hopen we een beter beeld te geven hoe en in hoeverre de IABR met de Ateliers een bijdrage levert aan de eerdergenoemde opgaven.

1.2 Evaluatie van de IABR-Ateliers

Op basis van een historische analyse evalueren we de methode en impact van vier geselecteerde IABR-Ateliers en analyseren we de transformatieve werking van de Ateliers. Hierbij zijn de volgende vragen leidend:

- Wat is het doel en beoogde resultaat van de IABR-Ateliers?
- Hoe heeft de IABR-Atelier methode zich ontwikkeld?
- Wat is de transformatieve impact van de IABR-Ateliers?
- Welke verschillende vormen van impact hebben de IABR-Ateliers?
- Welke veranderingen hebben de IABR-Ateliers in gang gezet?
- Welke doorwerkingen hebben het proces en de output van de IABR-Ateliers gehad?
- Welke mechanismen bezit de methode om impact te bereiken?
- Hoe dragen de IABR-Ateliers bij aan de duurzame realisatie van bestaande opgaven?

1.2.1 Casus selectie

Na een verkennende literatuurstudie en overleg met de IABR zijn de volgende vier IABR-Ateliers geselecteerd om als casestudie te onderzoeken:

- Atelier Planet Texel,
- Atelier Brabantstad,
- Atelier Groningen en
- Atelier Rotterdam I, II en III

Er is voor deze vier gekozen omdat ze in Nederland hebben plaatsgevonden en tussen 8 en 2 jaar voor het onderzoek afgerond zijn om een beeld te kunnen vormen van de doorwerking van het Atelier. Om de methode en impact van de IABR-Ateliers te onderzoeken hebben we een kwalitatieve onderzoeksmethode met casestudies toegepast.

1.2.2 Onderzoeksmethoden

De basis van de evaluatie was een literatuuronderzoek, interviews met nauw betrokkenen in de ateliers en een validatiesessie met enkele geïnterviewden en een expert. Het literatuuronderzoek bestond voornamelijk uit publicaties van de IABR en (kranten)artikelen over de Ateliers en eventuele vervolgpogingen. Het overzicht van geraadpleegde bronnen is de te vinden in de bijlage.

Interviews

Daarnaast zijn 11 sleutelfiguren geïnterviewd. De interviews duurden een tot anderhalf uur en werden afgenomen door een onderzoeker. De onderzoekers stelden de sleutelfiguren vragen aan de hand van een semigestructureerd vragenlijst. Het semigestructureerde karakter van de vragenlijst stelde het onderzoeksteam in staat om de antwoorden gemakkelijk te vergelijken maar liet ook ruimte voor specifieke vragen aangepast aan de ervaring en kennis van de sleutelfiguren. Naast de 11 sleutelfiguren zijn er twee hoofdsleutelfiguren geïnterviewd, zij waren betrokken bij meerdere Ateliers. Bij deze interviews waren twee onderzoekers

aanwezig waardoor er naast de samenvatting in tekst ook een weergave van de input op een tijdslijn is gemaakt. De input uit de interviews werd na afloop van het interview aan de hand van een opname in een samenvatting opgeschreven. Voor de interviews werden per atelier minstens drie sleutelfiguren geselecteerd en werden altijd zowel opdrachtgevers (bestuurders/ambtenaren) als ontwerpers of ateliermeesters geïnterviewd. Zo werden verschillende perspectieven vertegenwoordigd. In de bijlage staat een overzicht van de geïnterviewde betrokkenen.

Validatiesessie

Ook is er een validatiesessie georganiseerd waar twee eerder geïnterviewde sleutelfiguren uit twee verschillende ateliers en een expert op ontwerp onderzoek aanwezig was. Na een tussentijdse analyse zijn een aantal tegenstrijdigheden gevonden in de informatie uit de interviews. In de sessie is onderzocht of deze tegenstrijdigheden per Atelier verschilden of dat de tegenstrijdigheden door persoonlijke voorkeuren kwamen. Deze tegenstrijdigheden zijn voornamelijk uitgewerkt in hoofdstuk 3.3.

Analyse

Het onderzoeksteam heeft het interviewmateriaal en de uitkomsten van het literatuuronderzoek gestructureerd en geanalyseerd aan de hand van de onderzoeksvragen en een aantal aanvullende thema's. Om de informatie over ontwerp onderzoek binnen de IABR-Ateliers te analyseren is literatuur gebruikt die de verschillende soorten ontwerp onderzoek structureert naar doel van het onderzoek. Dit model is terug te vinden in hoofdstuk 3.1. Om de impact en doorwerking van de Ateliers te analyseren en te kunnen duiden is een analyse kader gebruikt om het transformatief potentieel van projecten te kunnen beschouwen. Dit kader is in hoofdstuk 4 verder uitgewerkt.

1.3 Structuur van het rapport

In het volgende hoofdstuk, hoofdstuk 2, beschrijven we de praktijk van de IABR-Ateliers door in te gaan op de methode en een overzicht te geven van de vier geselecteerde Ateliers. Vervolgens geven we een evaluatie van de methode op basis van de tevredenheid en verwachting van de geïnterviewden. De evaluatie is gestructureerd aan de hand van succesfactoren en spanningen in de strategische keuzes binnen de Ateliers. In het vierde hoofdstuk geven we de analyse van de impact van de Ateliers. Naast een overzicht van de impact van de vier Ateliers kijken we naar de elementen die de methode bezit om transformatieve impact te behalen en geven we een impressie van de manier waarop de Atelier hebben bijgedragen aan verduurzaming en sociale verbetering. Het laatste hoofdstuk geeft een reflectie op de Ateliers van de afgelopen jaren. Hier worden niet alleen de inzichten gebruikt van de evaluatie van de 4 geselecteerde Ateliers, maar worden ook inzichten uit een monitoring van twee jaar ontwerp onderzoek door IABR in Bospolder-Tussendijken gebruikt, en inzichten die DRIFT de afgelopen jaren heeft opgedaan in de betrokkenheid met andere ontwerp praktijken en transitieprojecten.

Hoofdstuk 2 - Praktijk van de IABR-Ateliers

De IABR is in 2008 met het organiseren van de IABR-Ateliers ateliers, de eerste waren in Sao Paulo (2008-2010 en 2010-2012) en Istanbul (2010-2013 en 2012-2014). In 2012 waren de eerste ateliers in Nederland met ondersteuning van de Rijksoverheid. Sindsdien zijn er 18 ateliers en 2 test sites geweest. In dit hoofdstuk beschrijven we hoe deze methode zich door de jaren heen ontwikkeld heeft en welke doelen ze dient. We gebruiken de vier bestudeerde Ateliers om deze elementen verder uit te leggen. In de bijlage staat een uitgebreide beschrijving van de vier Ateliers. Deze uitwerking kan voor degene die onbekend zijn met de Ateliers meer achtergrond bieden.

2.1 Achtergrond en doel van de Ateliers

2.1.1 IABR-ateliers

De IABR-Ateliers zijn ontstaan als methode om ontwerpkracht in te zetten voor het oplossen van de problemen die voortkomen uit de versnelde verstedelijking waar we sinds de jaren '60 a '70 wereldwijd steeds vaker mee geconfronteerd worden. George Brugmans, directeur van de IABR (2007 – 2021) zag dat enorme bevolkingsgroei en verstedelijking en combinatie met een neoliberaal politiek systeem leidt tot een breed scala aan sociale en economische problemen. Zowel in de steden zelf als in hun relatie met het ommeland. Tegelijkertijd, zag hij ook mogelijkheden om deze problemen fundamenteeler te onderzoeken en nieuwe oplossingsrichtingen te vinden met behulp van de IABR-ateliers. Om te ontsnappen aan de dagelijkse dynamiek van reguliere stedelijke ontwikkeling moesten de ateliers de vrijheid geven om meer radicale visies te vormen op de toekomst van steden. En ze moesten ruimte bieden voor creatieve en transformatieve oplossingen, zowel ruimtelijk als bestuurlijk. In 2016 heeft de IABR haar doelstellingen verbonden aan de Sustainable Development Goals (SDGs) van de Verenigde Naties. De zes Ateliers die tussen 2013 en 2016 in Nederland zijn georganiseerd door de IABR werden deels gefinancierd door het Ministerie van Infrastructuur en Milieu, onder de Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp (ARO) 2013-2016. De Ateliers tussen 2017 en 2021 worden opnieuw als partner van de ARO georganiseerd, in de periode 2017 - 2020 was het een programma van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

2.1.2 Atelier-methode

Alhoewel bij het eerste Atelier in Sao Paulo nog niet voorzien was dat dit het begin zou zijn van een serie van tot nu toe 17 ateliers, werd daar de basis gelegd voor wat we nu de IABR-Atelier methode noemen en die door nauw betrokkenen omschreven wordt als Sabbatical Detour.

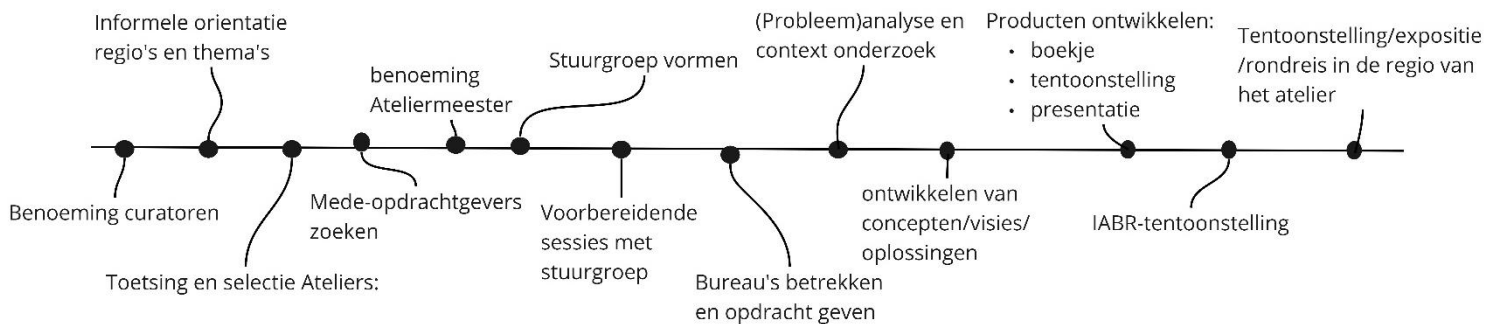
De term Sabbatical Detour duidt op een aantal kerndoelen van de Ateliers. Ten eerste is het doel om een nieuwe oplossing of oplossingsrichting te vinden voor één of meerdere sociaaleconomische en ruimtelijke opgaven in een stad of regio. Dit gebeurt door afstand te nemen van de opgave, de opgave vanuit een ander, meer systemisch perspectief te bezien en creatieve ontwerpkracht toe te voegen. Zo wordt er als ware ingebroken op het gangbare stadsontwikkelingsproces door creatieve of culturele ruimte te scheppen. Ten tweede is het doel om bestuurders mee te nemen in dit proces waarin via een omweg, ofwel een Detour, tot nieuwe inzichten te komen. Voor bestuurders wordt het Atelier zo een creatief leerproces dat hen inzichten en handelingsperspectief geeft om een (nieuwe) toekomstvisie en nieuwe,

creatieve oplossingen te ontwikkelen. Tenslotte is het doel om met het proces waarin met betrokkenen op een nieuwe manier naar hun dagelijkse uitdagingen wordt gekeken te komen tot nieuwe allianties en samenwerkingen.

Naast het vinden van oplossingen voor bestaande opgaven, het meenemen van bestuurders en het vormen van nieuwe samenwerkingen stelt de IABR zich ook als doel om de uitkomsten te verspreiden door ze tentoon te stellen op de biënnale en te verwerken in een publicatie. Ook zegt de IABR zich in te willen zetten om de oplossingen die uit de Ateliers komen te realiseren of de realisatie te ondersteunen.

2.2 Het Atelier proces

Ondanks dat we verwijzen naar de IABR-Ateliers als een methode verschilt de aanpak per atelier. Hoewel er dus geen vastomlijnde aanpak is, zijn er een aantal basiselementen te herkennen die in elk van de Ateliers terugkomen. De onderstaande figuur geeft de belangrijkste stappen die gedurende de Ateliers gezet worden in chronologische volgorde

Figuur 1 Overzicht van het Atelier-proces

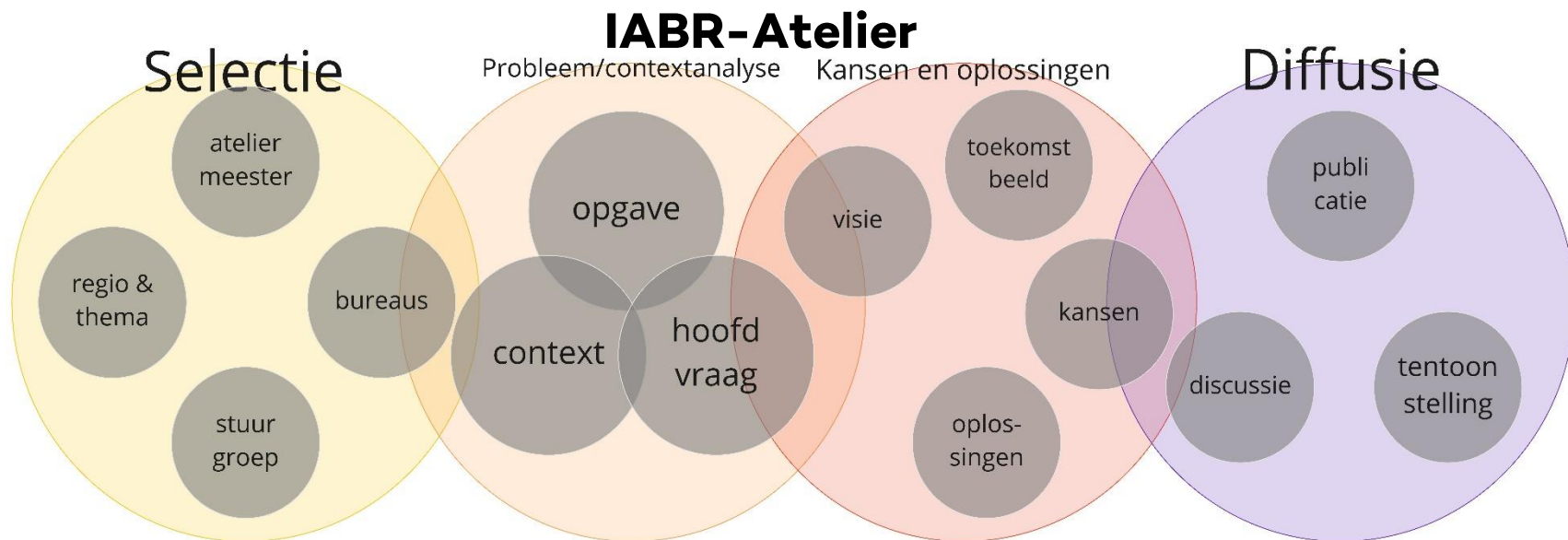
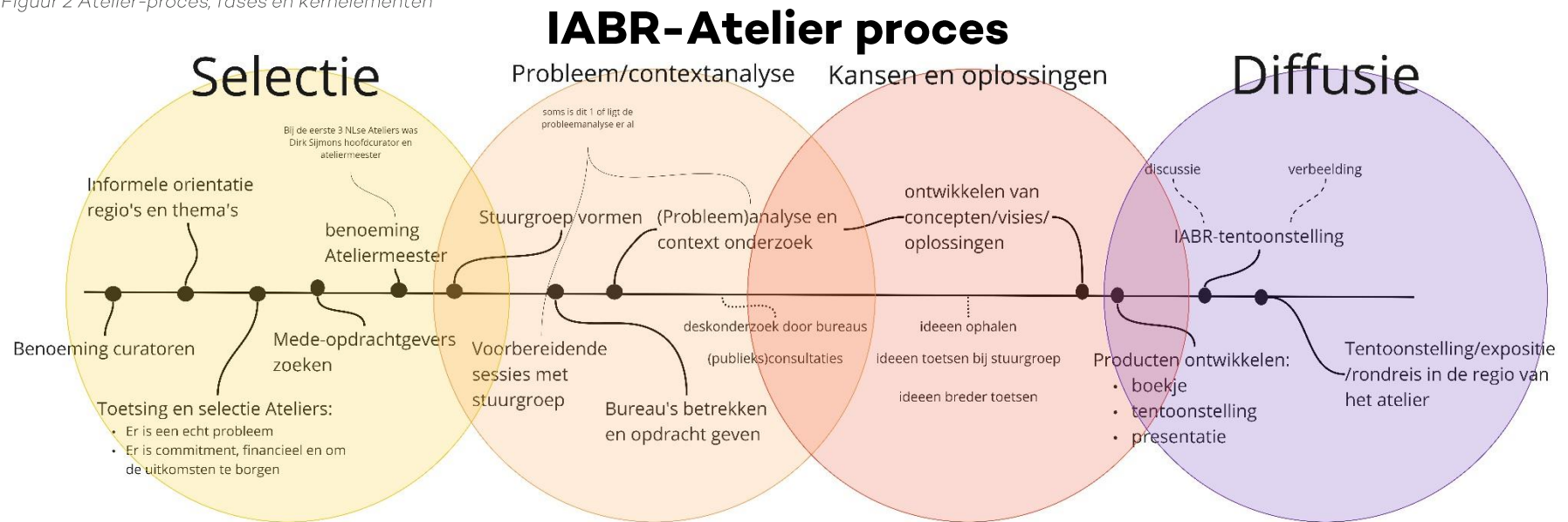
weer. Op de volgende pagina staat een uitgebreidere weergave van zowel het proces, als de belangrijkste elementen van de Ateliers.

2.2.1 Selectie van thema en regio

De IABR-Ateliers lopen parallel aan de tweejaarlijkse cyclus van de biënnales. Naast de interne organisatie van de IABR is daarom ook degene die in die periode als hoofdcurator aangesteld een belangrijke speler in het selecteren van de ateliers en het zoeken naar (mede-) opdrachtgevers, ontwerp- en onderzoeksbureaus en de ateliermeesters. Deze selecties gaan vaak via informele oriëntaties en netwerken. Voor de selectie van de steden en/of regio's voor de ateliers worden twee criteria gebruikt. Ten eerste moet een aanwijsbaar en serieus maatschappelijk-ruimtelijk probleem zijn. Ten tweede, moet er vanuit de gemeenten en/of provincie commitment zijn om met het probleem en de uitkomsten aan de slag te gaan. Dit commitment uit zich op drie manieren:

- Een financiële bijdrage;
- Het vrijmaken van capaciteit om deel te nemen aan de stuurgroep van het Atelier en aan sessies die door het Atelier georganiseerd worden;
- Een interesse in het Atelier bij een bredere groep binnen de lokale overheid dan zij die in de stuurgroep plaatsnemen.

Figuur 2 Atelier-proces, fases en kernelementen

Planet Texel

Texel werd geselecteerd omdat de hoofdcurator, Dirk Sijmons, een wethouder van Texel goedkende en daardoor wist dat Texel met een uitdaging zat. Texel had zowel ambities om de op toerisme gebaseerde economie verder te groeien als ambities voor duurzaamheid en (her)ontwikkeling van natuur. Er was geen sprake van een integraal beleid op deze thema's en de bestuurders zagen deze ambities als onverenigbaar. De vraag was, of en hoe deze ambities wel verenigbaar konden zijn.

Brabantstad

Via contact met ontwerpers en bestuurders in de regio Noord-Brabant kwam de uitdaging van die regio in beeld bij de IABR. In Noord-Brabant werd over het landschap gedacht als gescheiden werelden waar stad, landbouw en water als gescheiden domeinen behandeld en bestuurd werden. De regio had behoefte aan integratie tussen deze werelden en zo ontstond de volgende hoofdvraag: "Welke stad-land relaties zijn op deze schaal het meest kansrijk als het gaat om ecologisch en economische duurzaamheid? Waar zit de synergie tussen de potentie van de regio en de ambities van afzonderlijke steden? En welke innovatieve manieren van governance zijn er te ontwikkelen om dit mogelijk te maken?"¹

De Nordic City

Voor het atelier in 2015 en 2016 werd vanuit de Rijksoverheid, die een deel van het atelier financierde, Groningen aangedragen als interessante regio vanwege de Energyport ambities. Daarnaast leek het voor de IABR een geschikte regio omdat Groningen een grote opgave had: van aardbevingsgebied naar koploper in de energietransitie. Groningen bood een geschikte plek om te experimenteren door de relatief kleine schaal en korte lijnen tussen betrokken partijen en de aanwezigheid van netwerken en van kennisinstellingen. De kernvraag voor het atelier werd snel duidelijk: "Hoe kan de energietransitie een werkend perspectief opleveren voor de regionale economie en de ruimtelijke kwaliteit van stad en regio?"² De vraag kwam voort uit een duidelijke behoefte voor een nieuw positief verhaal en toekomstperspectief voor de regio.

Rotterdam

In Rotterdam is in de periode 2013 – 2018 een doorlopend Atelier geweest dat in drie delen in uitgevoerd. Wij verwijzen in dit rapport naar die delen als subatelier I, II en III. Elk subatelier had een eigen ateliermeester, thema en eigen ontwerp en onderzoeksbureaus. Rotterdam was als thuisstad van de IABR een logische keuze, voor elk subatelier werd een geschikt thema gezocht dat aansloot op de behoefte van de stad en het thema van de biënnale.

2.2.2 Selectie van partijen

Ateliermeester

Kort na, of gelijktijdig met de selectie van de ateliers wordt er door de hoofdcurator en interne organisatie van de IABR een Ateliermeester gezocht. De Ateliermeester is verantwoordelijk voor het leiden van het Atelier en voor de uitkomsten van het Atelier, de Ateliermeester maakt gedurende het Atelier de strategische keuzes, draagt zorg voor het organiseren van de sessies en brengt de verschillende betrokken partijen bij elkaar. Zo vormt de Ateliermeester de schakel tussen de interne organisatie van de IABR, de stuurgroep en

² IABR. IABR-Atelier Groningen, van https://iabr.nl/nl/projectatelier/pa2016_groningen

andere betrokkenen in het Atelier en de onderzoeks- en ontwerpbureaus. Door deze grote verantwoordelijkheden drukt de Ateliermeester zijn stempel op het gehele proces van het Atelier en de uitkomsten. Daarom wordt er vaak gezocht naar een Ateliermeester die affiniteit en ervaring heeft met het thema van de opgave en/of met de regio en die een relevant netwerk heeft. Daarnaast lijkt de keuze voor de Ateliermeester vaak te vallen op iemand uit het netwerk van de IABR en die vertrouwd wordt door de interne organisatie van de IABR.

In de Ateliers die tussen 2012 en 2014 plaatsvonden (Planet Texel, Brabantstad, Rotterdam I) was Dirk Sijmons zowel hoofdcurator als Ateliermeester. In de latere Ateliers is ervoor gekozen om de rollen te scheiden om de taken van de hoofdcurator te verlichten en de rol van Ateliermeesters meer gefocust te maken op het specifieke Atelier.

Stuurgroepvorming

Zodra de Ateliermeester bekend is wordt een stuurgroep gevormd. Deze bestaat vaak uit bestuurders en hooggeplaatste ambtenaren uit de desbetreffende gemeente of provincie. In het Rotterdamse Atelier bestond de stuurgroep anders dan bij de andere ateliers gedurende alle subateliers uitsluitend uit ambtenaren. De stuurgroep speelt een belangrijk rol bij het definiëren van de opgave. Soms ligt hier een uitgebreide probleemanalyse door ingehuurde onderzoeksbureaus aan ten grondslag. Dit was bijvoorbeeld bij het Atelier Brabantstad het geval. In andere gevallen, bij Planet Texel bijvoorbeeld, is de opgave vrij duidelijk en wordt snel overgegaan naar het zoeken naar oplossingsrichtingen. Daarnaast is de Stuurgroep belangrijk voor het verstrekken van informatie gedurende het onderzoek en het richting en feedback geven op de oplossingsrichtingen. Selectie van bureaus

In overleg met de hoofdcurator en interne organisatie van de IABR selecteert de Ateliermeester geschikte ontwerpbureaus om gedurende het Atelier mee te werken. In het geval van de Nordic City werden er naast de ontwerpbureaus twee onderzoeksbureaus ingehuurd om berekeningen te maken wat er nodig is qua energie en energiebronnen en welke invloed dit heeft op de sociaaleconomische configuratie van de regio.

2.2.3 Ontwerpend Onderzoek

Het proces dat volgt wordt aangeduid als Ontwerpend Onderzoek (zie ook 3.1). Over het algemeen doorloopt ontwerpend onderzoek drie fases: probleemanalyse, kansenverkenning en het onderzoeken en ontwerpen van oplossingen. Kenmerkend voor de Ateliers is de interactie tussen betrokkenen vanuit de stuurgroep en andere belanghebbenden in het gebied, ontwerp door de ingehuurde bureaus en reflectie met ontwerpers, de Ateliermeester en de stuurgroep gedurende alle drie de fases.

Probleemanalyse

De probleemanalyse verschilde per Atelier. Zo werd voor Texel bewust gekozen voor een beperkte probleemanalyse, omdat de opgave genoeg informatie gaf over het probleem. Maar bij Brabantstad en De Nordic City was juist een uitgebreide probleemanalyse nodig om focus te bepalen van het Atelier. Datzelfde gold voor Rotterdam I en II. Bij het derde Atelier in Rotterdam werd in eerste instantie één hoofdvraag geformuleerd: hoe kan de energietransitie als *driver* voor een inclusieve stadsontwikkeling én als *trekker* voor andere belangrijke opgaven (e.g. voedsel, productieve stad, wonen, en sociale gelijkheid) dienen? De

probleemanalyse die volgde was vooral een contextanalyse om de twee gebieden, de wijk Bospolder-Tussendijken en het Merwede-Vierhaven gebied (M4H), beter te leren kennen.

Figuur 3 Een bijeenkomst tijdens het Atelier in Groningen

Kansen en oplossingen

Na de probleemanalyse volgt een fase waarin de ontwerpers in een iteratief proces van ontwerp en reflectie op zoek gaan naar een breedheid aan kansen en oplossingen voor de opgave. De uiteindelijke oplossingen uit de Ateliers zijn erg uiteenlopend, ze zijn daarom uitgewerkt in de bijlage. Voor elk van de Ateliers geldt dat de oplossingen gestoeld zijn op een visie op de opgave en het gebied. Aan die visie is een toekomstbeeld gekoppeld, die verhalend en verbeeldend geschetst wordt. De oplossingen die moeten bijdragen aan de verwezenlijking van het toekomstbeeld zijn deels ruimtelijk van aard en deels organisatorisch of bestuurlijk.

Afwisseling tussen interactie, ontwerp en reflectie

Juist de afwisseling tussen onderzoek, ontwerp en reflectie in combinatie met de interactie tussen deelnemers zorgt voor het ontwikkelen van een gezamenlijk nieuwe perspectief en zicht op concrete ingrepen en acties. De manier hoe dit proces verliep en het type oplossingen dat ontstond verschilde per Atelier. Zo bestond de interactie op Texel uit een brede consultatie van bewoners, ondernemers en toeristen. Op M4H+, een van de gebieden van Rotterdam III (Energietransitie als Hefboom), open sessies georganiseerd voor de stakeholders in het gebied om hun kennis op te halen. In Groningen bleven de interacties beperkt tot voornamelijk de stuurgroep en enkele experts, terwijl in Brabant stakeholders werden geselecteerd en uitgenodigd voor specifieke sessies rondom oplossingsrichtingen.

Figuur 4 Ontwerp voor Planet Texel, de koppeling tussen biodiversiteit en toerisme

Ook het doel van de interactie varieerde per Atelier. De interacties op Texel hadden voornamelijk als doel ideeën op te halen (“ideeën juttten”) en te toetsen, terwijl die in Rotterdam I vooral dienden om informatie en data op te halen.

Ook het inzetten van het ontwerp vervulde per atelier een andere rol. In Groningen was een belangrijke functie van het ontwerp tijdens het Atelier om de stuurgroep en betrokkenen van de Provincie en Gemeente te inspireren en anders te laten denken, om zo het gesprek over de mogelijkheden van de toekomst van Groningen te verbreden. In Rotterdam I werd het ontwerp juist vooral ingezet om op nieuwe manieren gebruik te maken van bestaande data. Op Texel werd ontwerp tijdens het Atelier ingezet als startpunt voor de consultatie van eilanders en toeristen.

De reflectie vond in het merendeel van de Ateliers plaats in sessies waarbij een groot aantal partijen bij elkaar gebracht werd. De sessies werden gefaciliteerd door de Ateliermeester of door een van de ontwerpbureaus. Voor het Groningse Atelier bijvoorbeeld waren er vijf verschillende onderzoeks-sporen die elke vier weken bij elkaar kwamen om voortgang en resultaten te bespreken en te bediscussiëren. In Brabant en Texel ging het er vergelijkbaar aan toe. Bij Rotterdam III waren deze groepssessies beperkt en vonden de reflecties vaak een-op-een plaats tussen leden van de stuurgroep en de ontwerpers.

2.2.4 Tentoonstelling en verspreiding van inzichten

Alle Ateliers mondden uit in een publicatie en tentoonstelling: de biënnale. Beide kunnen gezien worden als producten van het ontwerpend onderzoek. De tentoonstelling presenteert de inzichten en uitkomsten, terwijl de publicatie de inzichten en uitkomsten zowel verbeeldend als tekstueel uitwerkt. Daarnaast vormen de programmering en rondleidingen belangrijke onderdelen van de tentoonstelling. Rondom de tentoonstelling programmeren de IABR en de Ateliermeester ontmoetingen, discussies en gesprekken tussen relevante stakeholders. Deze interacties vormen een belangrijk onderdeel van de Ateliers, hier worden de opgedane inzichten gedeeld en verdiept. Daarnaast kunnen de gesprekken, discussies, etc. de stuurgroep een idee geven van de draagkracht voor bepaalde oplossingen uit het Atelier. Verder worden er gesprekken en netwerk-momenten georganiseerd of gefaciliteerd tussen geïnteresseerden uit verschillende regio's om de inzichten te verkennen voor andere contexten.

Na de biënnale is er bij een aantal van de Ateliers gekozen om (een deel van) de tentoonstelling naar de regio te verplaatsen. Een belangrijk onderdeel van de tentoonstelling van Brabantstad was een tapijt die het herweven van het Brabants landschap

symboliseerde. Dit tapijt heeft na de biënnale langs verschillende Brabantse steden “gereisd” en vormde hiermee een goede aanleiding voor discussiebijeenkomsten over de uitkomsten van het Atelier in de provincie. Ook in Groningen is geprobeerd om op tournee te gaan met de tentoonstelling. Dit was echter minder succesvol dan in Brabant.

De publicaties en tentoonstellingen markeren het einde van de nauwe samenwerking tussen de IABR en de opdrachtgever. Vervolgens gaat de opdrachtgever idealiter door met de resultaten, maar dat hangt sterk af van de ontwikkelde betrokkenheid, de mate waarin uitkomsten ook in beleid om te zetten zijn en of partijen in staat zijn om de ruimte en middelen voor het vervolg te genereren. In dit vervolg worden de IABR, de Ateliermeester en ontwerpbureaus vaak nog wel via andere routes en meer informeel betrokken bij de toepassing van de oplossingen uit de Ateliers.

Figuur 5 Opening van de tentoonstelling van Brabantstad

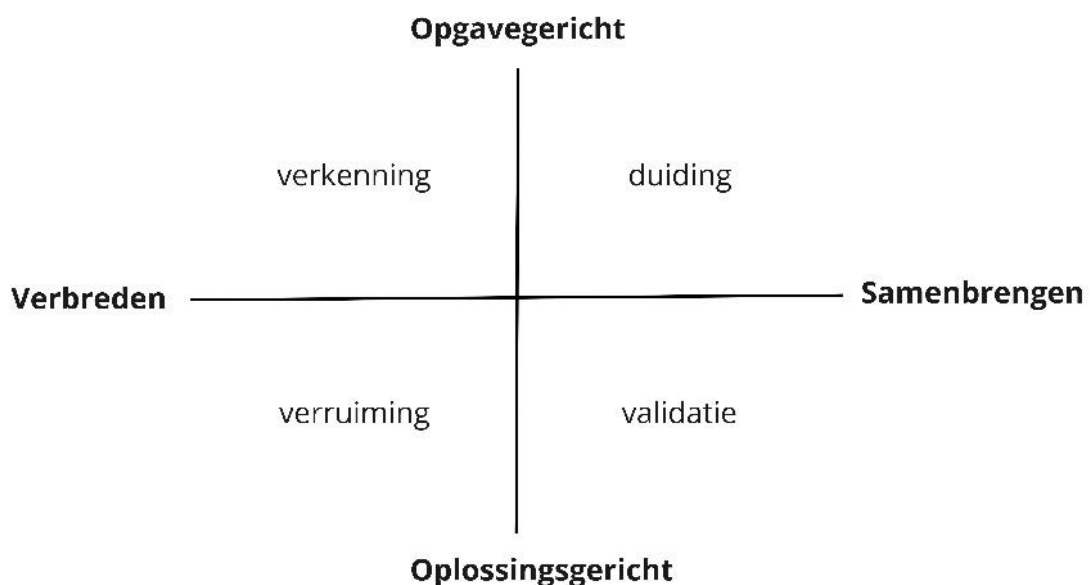
Hoofdstuk 3 - Evaluatie van de methode

In dit hoofdstuk evalueren we wat we in hoofdstuk 3 hebben omschreven als de IABR-Atelier methode. We kijken hiervoor eerst naar de theorie van ontwerpend onderzoek en de toepassing van ontwerpend onderzoek door de IABR in de Ateliers. Vervolgens bespreken we de sterke punten van de methode en welke successen ermee behaald zijn. Vervolgens kijken we naar de kwetsbaarheden door te benoemen waar de methode van afhankelijk is om succesvol te zijn en beschrijven we een aantal elementen waarin de methode tekortkomt om de gewenste doelen te behalen. “Succesvol” wordt in dit hoofdstuk getoetst aan de verwachtingen en ervaringen van de betrokkenen. In het volgende hoofdstuk kijken we naar de daadwerkelijke impact van de ateliers met als doel om het transformatieve potentieel van de methode te evalueren en reflecteren we zelf op de methode en haar ontwikkeling.

3.1 Ontwerpend onderzoek als basis voor de IABR-Ateliers

In ontwerpend onderzoek wordt ontwerp ingezet om een maatschappelijke opgave en de mogelijke oplossingen beter te begrijpen. Qua eindresultaten gaat het bij ontwerpend onderzoek niet om de realisatie van het ruimtelijk ontwerp dat voortkomt uit het onderzoek, maar om inzichten toe te voegen aan het publieke debat over de opgave en de toekomst van een gebied.³Binnen ontwerpend onderzoek zijn er vier verschillende vormen. In de onderstaande figuur wordt dit gevisualiseerd. Aan de ene kant kan ontwerpend onderzoek gericht zijn op het samenbrengen van

betrokkenen met verschillende visies. Het onderzoek wordt dan ingezet om de verschillende perspectieven boven tafel te krijgen. Vervolgens worden ofwel deze verschillende

Figuur 6 De verschillende doelen van Ontwerpen Onderzoek

perspectieven uitgelicht in ontwerp of wordt ontwerp ingezet om te zoeken naar consensus of om verschillende perspectieven dichter bij elkaar te brengen. Deze doelen worden in het

³ Daamen, T., & van der Linden, H. (2019). Ontwerpend onderzoek onmisbaar voor gebiedsontwikkeling?

figuur hiernaast respectievelijk **duiding** en **validatie** genoemd. Aan de andere kant kan ontwerpend onderzoek ingezet worden om het denken over een gebied of opgave te verbreden. Ofwel door een uitgebreide verkenning van de opgave of door een focus op de weidsheid aan mogelijke oplossingen en/of oplossingsrichtingen. In het figuur wordt het bekijken van de opgave **verkenning** genoemd en het onderzoeken van oplossingen als **verruiming**.⁴

Bij de Ateliers van de IABR zie je dat de verschillende functies van ontwerpend onderzoek gecombineerd worden, vaak is een functie binnen een atelier overheersend, maar welke functie dat is verschilt per Atelier. Zo was er in Groningen in mindere mate sprake van het samenbrengen van verschillende visies en had het verruimen van het denken over de toekomst en de mogelijke ontwikkelpaden van de regio de overhand. Bij Rotterdam I, Het Stedelijk Metabolisme, ging het voornamelijk over het verkennen van de opgave en namen de oplossingsrichtingen een minder prominente rol in. In Brabant werden partijen samengebracht, de verschillende inzichten die op tafel kwamen voedden de verkenning van de opgave. Maar in Brabant was ook uitgebreid aandacht voor het onderzoeken van een weidsheid aan oplossingen. Ook op Texel voedde het samenbrengen van partijen en hun perspectieven de verbreding, maar hier lag de focus sterk op oplossingen en nauwelijks op de opgave. Waardoor het Atelier vooral verruimend en validerend was.

Het combineren van deze functies gebeurt vaker in ontwerpend onderzoek, vaak volgen twee of meerdere functies elkaar op in verschillende fases.⁵ Bijvoorbeeld in het Atelier Kustkwaliteit werden zowel verschillende belangen samengebracht (duiding) als werd een perspectief voor de lange termijn gebruikt om opgaven te benoemen (verkenning). Uiteindelijk zijn er principes benoemd die voor de betrokken partijen richting moeten geven aan hun handelen (validatie). Ook in het ontwerpend onderzoek Mid-Size Utopia leidde een uitgebreide verkenning van de opgave tot een exploratie van een brede set van oplossingen. Waarmee het onderzoek van verkenning naar verruiming gedurende het project verschuift. In het combineren van de verschillende doelen van ontwerpend onderzoek lijkt de IABR-Atelier methode veel op grootschalige projecten waar ontwerpend onderzoek wordt toegepast.

Toch geven ontwerpers aan dat twee kenmerken uniek zijn aan de IABR-Atelier methode, die je bij andere projecten niet, of in mindere mate, ziet. Zo gaven een aantal betrokken ontwerpers aan dat projecten zelden zo uitgebreid zijn als de IABR Ateliers. In veel andere projecten is er niet zoveel tijd en geld beschikbaar voor een ontwerpend onderzoek. Hiermee is de schaal en diepgang van de Ateliers uniek. Dit resulteert in een rijke leerervaring voor betrokken ontwerpers en bestuurders. Daarnaast creëert de IABR-methode een 'culturele ruimte', dat voor meer creatieve vrijheid voor zowel ontwerpers als bestuurders dan in de reguliere praktijk. Voor de bestuurders is het minder risicovol vernieuwende ontwerpen te omarmen door het als creatieve uiting en tentoonstelling te zien. Dit geeft de ontwerpers ook meer vrijheid en de tentoonstelling zelf voegt een creatief element toe aan het onderzoek. Hierdoor bieden de IABR-Ateliers een omgeving waarin ook heel nadrukkelijk met de rol van

⁴ Op basis van:

- Afdeling Buitengewone Zaken. Ontwerpend onderzoek, van https://afdelingbuitengewonezaken.nl/tag/ontwerpend-onderzoek?_locale=nl
- Interview Daan Zandbelt, 29-06-2021
- Daamen & van der Linden, 2019

ontwerpers en ontwerp voor maatschappelijke vraagstukken wordt geëxperimenteerd. In die zin vormt de IABR-methode een bron van vernieuwing en inspiratie voor de Nederlandse ontwerpwereld.

3.2 Sterktes van de methode

3.2.1 Inherente successen in de methode

Naast de uitgebreidheid en diepgang van het ontwerpend onderzoek alsmede de vrijheid die de culturele ruimte met zich meebrengt, komen er drie punten naar voren die in elk van de onderzochte Ateliers als succesvol worden beschouwd. Alle drie de punten zijn inherent aan de methode.

Verbeelding

Er zit veel verbeeldingskracht in de Ateliers. Het ontwerp en de verbeelding wordt inzet gedurende het onderzoek, maar ook om de uitkomsten weer te geven. Zeker voor de stuurgroepleden die minder bekend zijn met verbeelding en ontwerp bleek de verbeelding van het een belangrijke factor in het proces om het opdoen van inzichten te versnellen en verdiepen. De beelden in de publicatie en tentoonstelling vormden vooral inspiratie, en hielpen de betrokkenen van de Ateliers om de boodschap van het Atelier kracht bij te zetten.

Tegen heilige huisjes schoppen

Binnen de Ateliers werd er niet voor teruggedeinsd om tegen heilige huisjes schoppen en politieke, bestuurlijke of maatschappelijke controverses op te zoeken. Hierdoor werden discussies binnen het Atelier gevoerd en werden oplossingsrichtingen bekeken die eerder taboe leken en zagen nieuwe ideeën het daglicht.

Samenbrengen van disciplines

Het samenbrengen van disciplines wordt door de nauw betrokkenen als heel waardevol ervaren. Het hielp in Groningen bijvoorbeeld dat er onderzoeksbureaus ingeschakeld waren die doorrekeningen maakten van voorstellen die gedaan werden door de ontwerpers met betrekking tot de energieopgave en de economische impact op de regio. Uit de interviews bleek dat het ontwerpend onderzoek binnen het Atelier was hiermee vollediger was en de betrokkenen een rijke leerervaring hadden.

3.2.2 Succesfactoren

Hoewel alle ateliers deze sterktes kennen, is de mate waarin deze uit de verf komen en ook tot impact leiden afhankelijk van een aantal factoren: betrokkenheid van de opdrachtgever, mate van urgentie van de opgave, het karakter van de direct betrokkenen en de samenstelling van de groep, de overdracht van de stuurgroep aan anderen in de regio, en de veranderdynamiek in het gebied. Of en in hoeverre deze factoren aanwezig waren bij de Ateliers verschilt sterk per Atelier. Hieronder lichten we de succesfactoren toe met enkele voorbeelden uit de Ateliers.

Betrokkenheid

De geïnterviewden gaven aan dat het betrekken van stakeholders belangrijk was voor de inzichten in het Atelier en voor de netwerken en relaties tussen de opdrachtgever en stakeholders. Bijvoorbeeld bij Test Site M4H+ vormden de uitkomsten van gesprekken en sessies met ondernemers in het gebied de basis voor het formuleren van de circulaire principes voor gebiedsontwikkeling. Het betrekken van de ondernemers zorgde ervoor dat zij,

na afloop van het Atelier, deze principes ook daadwerkelijk toepasten. Op Texel was de interactie met stakeholders minder diepgaand, maar werd juist een grote groep bewoners en toeristen geconsulteerd om zo betrouwbare input te genereren voor het onderzoek. In het Groningse Atelier was de groep betrokken stakeholders kleiner en ze bestond vooral uit bestuurders en ambtenaren. De geïnterviewde betrokkenen gaven aan dat de focus op overheden paste bij de schaal van het Atelier en de bestuurscultuur in Groningen. Ze merkten op dat bij de Groningse gemeenten waarvan geen bestuurders actief betrokken waren in het Atelier proces de resultaten minder landden en minder draagkracht hadden en gaven aan dat het goed was geweest om gedurende het Atelier ook deze gemeenten een rol te geven.

Daarnaast is het succes sterk afhankelijk van de mate van betrokkenheid van de opdrachtgever. Het gaat daarbij over het proces tijdens het Atelier, in hoeverre de opdrachtgever meedacht over gewenste oplossingen en informatie over de opgave verstrekke, maar voornamelijk over het landden van de uitkomsten bij de opdrachtgever.

Vaak is deze betrokkenheid afhankelijk van de mate van urgentie die de opdrachtgever voelt. Als de opgave waar het Atelier mee aan de slag gaat een hoofdpijndossier is of politieke en maatschappelijke urgentie heeft, is de opdrachtgever meer geïnteresseerd in het Atelier en de resultaten. Dan zullen de nauw betrokkenen gemakkelijker de uitkomsten een plek kunnen geven in hun werkwijzen en anderen in hun organisatie of andere stakeholders kunnen meenemen in de opgedane inzichten. Een Atelier waar dit een uitdaging was is Rotterdam II, de Productieve Stad, ondanks dat het Atelier vele nieuwe inzichten heeft opgeleverd, had het Atelier voor de gemeente Rotterdam nauwelijks prioriteit. Het thema stond niet hoog op de agenda, er was slechts beperkte betrokkenheid van ambtenaren aan het Atelier deel te nemen en er waren geen bestuurders betrokken.

Sleutelfiguren

Ook hangt de betrokkenheid van de opdrachtgeven nauw samen met het karakter van de betrokken stuurgroepleden en andere nauw betrokkenen en de samenstelling van deze groep. Een duidelijk voorbeeld hiervan is het Atelier in Groningen. Daar namen vertegenwoordigers van zowel de Gemeente Groningen als de Provincie Groningen plaats in de stuurgroep en werden anderen van de gemeente en provincie betrokken in het Atelierproces. Er was een duidelijk verschil zichtbaar tussen de mate van betrokkenheid tussen gemeente en provincie. Aan de ene kant was het bij de provincie moeilijk om mensen te enthousiasmeren voor het creatieve en visionaire proces van het Atelier, zij waren over het algemeen terughoudend. Uiteindelijk vormde een gedeputeerde de actieve schakel tussen Atelier en provincie. Aan de andere kant was er vanuit de gemeente een grote aanwas van geïnteresseerde ambtenaren er ontstond een creatieve cultuur binnen de gemeente rondom het proces en de uitkomsten van het Atelier. Deze groep werd gedreven door enkele enthousiastelingen die openstonden voor verandering.

Daarnaast speelt de samenstelling van de groep een belangrijke rol. Eerder werd interdisciplinariteit en een diversiteit van de stakeholders al als een succesvol kenmerk van de Ateliers beschreven, maar ook het betrekken van de juiste sleutelfiguren is een succesfactor voor de Ateliers. Op Texel was een aantal belangrijke eilanders nauw betrokken tijdens het Atelier, zoals bijvoorbeeld een wethouder en de directeur van de VVV, maar in Rotterdam miste over het algemeen de aansluiting met bestuurders en hogere ambtenaren.

Het bleek voor de betrokken ambtenaren in Rotterdam lastig om de opgedane inzichten uit het Atelier over te brengen aan hun managers en bestuurders. De conclusie lijkt dat hoe dichter bij de besluitvorming de betrokkenen zitten, hoe beter de inzichten toegepast worden op de opgave waar het Atelier zich mee bezig heeft gehouden na afloop van het Atelier en hoe meer eigenaarschap de betrokkenen voelen, hoe meer opvolging het gedachtegoed kan krijgen.

Inhoud-vertalers

Door de complexiteit en abstractie van de uitkomsten vereist de toepassing van de Atelier-resultaten een 'vertaling' van iemand die nauw betrokken is geweest bij het proces en zo de uitkomsten ervan door en door kent. Daarnaast is het voor de borging van de resultaten van belang dat enkele nauw betrokkenen langdurig in het gebied in functie blijven en met enthousiasme en overtuiging de uitkomsten het Atelier blijven delen en toepassen. Zij zijn de ambassadeurs van het Atelier. Dat laatste was goed te zien in de gemeente Groningen. In Brabant namen enkele nauw betrokkenen het voortouw in de opbouw van nieuwe en uitbreiding van bestaande netwerken rondom de toepassing van de Brabantse Principes.

Internationaal podium en publiek

Een succesfactor die vooral bij de eerste Ateliers, Planet Texel, Brabantstad en Rotterdam I een sterke positieve bijdrage leverde aan het Atelier was de internationale component en het zichtbaar maken van de regionale opgaven en inzichten. Een goed voorbeeld hiervan was de tentoonstelling 'Urban by Nature'. De koppeling met een internationaal publiek en internationale problematiek zorgden met name in de eerdere Ateliers voor een groter gevoel van belang van het Atelier en een verrijking van de uitkomsten van het Atelier door vergelijkingen te maken met (grootstedelijke) opgaven in andere delen van de wereld. In de latere ateliers lijkt deze internationale aantrekkingskracht en functie steeds minder prominent een rol te spelen.

De tentoonstelling en het programma

Een laatste succesfactor die veel door geïnterviewden werd genoemd en ook uit de stukken naar voren komt zijn de gesprekken en programmering op de tentoonstelling. Voor alle Ateliers was er een programmering was op de tentoonstelling, waarbij gesprekken tussen experts en stakeholders gefaciliteerd werden of geïnteresseerden uit andere steden en regio's bij elkaar werden gebracht. De geïnterviewden geven aan dat op de biënnale in 2014 deze gesprekken heel goed georganiseerd waren. Doordat er meerdere interessante gesprekken waren met goed samengestelde groepen vormden deze gesprekken een verdieping van de inzichten uit het Atelier en een goed manier om de opgedane kennis te delen. Op latere biënnales leken de gesprekken minder goed georganiseerd en de genodigden minder relevant om de inzichten mee te delen of te verrijken.

Bij de Ateliers na 2015 waren beide elementen volgens de respondenten die meerdere Ateliers hadden meegemaakt minder sterk aanwezig, hetgeen door hen als een gemis wordt beschouwd. De uitkomsten zouden beter begrepen en omarmt worden en een groter bereik hebben als de tentoonstelling en de programmering op de tentoonstelling aandachtig is samengesteld.

Wel geeft de tentoonstelling een doel en tijdsafbakening van het Atelier, wat een stok achter de deur biedt voor het afronden van het onderzoek en het ontwerp.

Veranderdynamiek

Daarnaast blijken het toepassen van de inzichten van de Ateliers sterk afhankelijk van de veranderdynamiek in het gebied waardoor het Atelier meer of minder opportuun kan zijn. Ateliers waarbij de veranderdynamiek opportuun was zijn bijvoorbeeld:

- Test Site M4H+ waarbij het ontwerp onderzoek een welkome uitbereiding vormde op het plan wat gemaakt werd voor de gebiedsontwikkeling van Merwe-Vierhavens.
- Brabantstad waarbij het Atelier en de uitkomsten gekoppeld konden worden aan de omgevingsvisie die er moest komen.
- Het Atelier van Rotterdam II dat gelijkloopt met het MIRT-onderzoek (Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport) waar de Ateliermeester van Rotterdam II ook bij betrokken was. Ondanks dat de veranderdynamiek op het thema bij de gemeente Rotterdam gering was hebben een deel van de inzichten hun weg gevonden naar het MIRT-rapport.

3.3 Zwaktes van de methode

Naast de succesfactoren die varieerde per Atelier reflecteerden de geïnterviewden ook op aspecten van de Atelier die niet of minder geslaagd zijn aan de Ateliermethode. In dit deel vatten we de aspecten samen die door meerdere deelnemers aan het onderzoek genoemd zijn en die gelden voor de Atelier methode in het algemeen, en niet voor de specifieke Ateliers.

3.3.1 Beperkte vrijheden Ateliermeesters

Ten eerste ligt er een spanning tussen de schijnbare vrijheid die de Ateliermeester krijgt om het Atelier naar eigen inzicht vorm te geven en de daadwerkelijke bevoegdheden en keuzevrijheid. De methode wekt de indruk dat Ateliermeesters een vrijbrief hebben, maar de interne organisatie van de IABR heeft veel invloed op het proces en drukt een stempel op veel van de keuzes die gemaakt worden in het Atelier. Dit varieert van het aanpassen van de teksten in de publicatie en de beelden op de tentoonstelling tot het selecteren van de bureaus om mee samen te werken. De bevoegdheden van de Ateliermeester zijn daarmee onderhevig aan de inmenging van de interne organisatie van de IABR en wisselend gedurende het Atelier. Daarnaast zorgde een gebrek aan transparantie in het budget voor verder beperking van de keuzevrijheid of het gevoel van keuzevrijheid van de Ateliermeester. Er werd aangegeven dat de continue inmenging van de interne organisatie van de IABR en de beperkte vrijheid remmend werkt voor de Ateliermeester, dat het voor de Ateliermeester en enkele andere nauw betrokken een demotiverend effect heeft en in sommige gevallen zelfs leidt tot conflict.

3.3.2 Gebrekkige overdracht complexe uitkomsten

Ten tweede geven betrokkenen bestuurders en ambtenaren aan dat zij zelf genoten hebben van de complexiteit en diepgang van de Ateliers, maar dat de inzichten heel moeilijk over te brengen waren. De inzichten komen het best over op de mensen die het hele, of een groot deel van het Atelierproces hebben meegemaakt. Zij geven aan dat er een vertaling nodig is om de uitkomsten te delen met anderen in hun omgeving. Dit geldt ook voor de bezoekers op de tentoonstelling. Bezoekers van de tentoonstelling begrijpen de uitkomsten pas goed als

ze erover in gesprek kunnen met nauw betrokkenen door middel van een rondleiding, lezing of gesprek.

3.3.3 Disbalans tussen tentoonstelling en onderzoek

Als laatste, kan de tentoonstelling ook belemmerend zijn voor het proces van het Atelier. Er is een onevenwichtigheid tussen de diepgang van het ontwerpend onderzoek binnen het Atelier en de wijze waarop het tentoongesteld moet worden op de biënnale. De producten op de biënnale moeten snel te begrijpen zijn, waardoor ook voor de Ateliermeester veel werk zit in het hoge abstractieniveau van de inzichten van het Atelier in producten voor de tentoonstelling overzetten. Daarnaast geven respondenten aan dat de tentoonstelling sterker zou zijn als er een bewuste keuze gemaakt wordt in de doelgroep, de programmering uitgebreider is en er op de tentoonstelling en in de publicaties een expliciets link wordt gemaakt met opgaven in andere gebieden.

3.4 Spanningen tussen verschillende strategische keuzes in de Ateliers

De manieren om de methode te verbeteren zijn niet zo eenduidig als de vorige drie paragrafen suggereren, er zijn spanningen in de verschillende strategische keuzes die gemaakt worden in de Ateliers. Een aantal sterke punten en verbetermogelijkheden van de methode die door de betrokkenen genoemd werden conflicteren met elkaar.

3.4.1 Aansluiten op bestaande veranderdynamiek vs. nieuwe dynamiek aanboren

Zo gaven enkele betrokkenen aan dat er veel meer beredeneerd zou moeten worden vanuit de bestaande veranderdynamiek en behoeften van koplopers, om de resultaten uit het Atelier direct toepasbaar te maken. Dit staat in contrast met het vernieuwende en visionaire karakter van de inzichten in de Atelier, die door andere betrokkenen bejubeld werden. Zij geven aan dat de uitkomsten van het Atelier dan wel te abstract zijn om toe te passen, maar de meerwaarde voor hen zit in het oprekken van de grenzen in hoe we denken over bepaalde opgaven en oplossingen.

3.4.2 Een brede groep betrekken vs. diepgang met een kleine groep

Dit staat in verband met een ingewikkelde afweging die we zien in de Ateliers. In de eerdere Ateliers werd vaak gekozen voor een kleine groep nauw betrokkenen. Het proces werd ervaren als gemakkelijk om te organiseren en het onderzoek was diepgaand. In deze Ateliers waren de betrokkenen vooral enthousiast over de verkennende en verruimende elementen van het ontwerpend onderzoek, zoals we die eerder in dit hoofdstuk hebben gedefinieerd. Een deel van de geïnterviewden geeft aan dat de Ateliers een focus zouden moeten houden op deze groep, maar anderen gaven juist voorkeur aan het verbreden van de groep. Met name het betrekken van meer stakeholders en inwoners werd daarbij genoemd. In de Ateliers tot en met 2016 werden inwoners en non-expert stakeholders wel betrokken, maar de interactie bleef beperkt tot: (i) het toetsen en ophalen van ideeën (Texel) en (ii) het delen van de inzichten door een tentoonstelling na afloop van de biënnale (Brabant en Groningen).

In het derde subatelier in Rotterdam, Energietransitie als Hefboom, werd in Bospolder-Tussendijken de consultatie met bewoners uitgebreider dan toen dat op Texel werd gedaan. Niet alleen werden er ideeën opgehaald, ook voor het verkennen van de opgave werd met buurtbewoners en initiatieven gepraat. In Merwe-Vierhaven, het gebied van Test Site M4H+ werden gesprekken en sessies met ondernemers en andere stakeholders in het gebied

georganiseerd. Het ontwerpend onderzoek had hier dan ook meer een validerend karakter. Waar een aantal mensen het een positieve ontwikkeling vindt dat er meer elementen van co-creatie in de Ateliers zitten de laatste jaren, vinden andere betrokkenen het afbreuk doen aan het vernieuwende karakter van de inzichten in de Ateliers.

3.4.3 Impact op de korte termijn vs. lange termijn

Het aansluiten op behoeften van pioniers en experimentele projecten en het betrekken van meer bewoners en stakeholder gedurende het Atelier zou moeten leiden tot inzichten die toepasbaar zijn en gedragen worden door een bredere groep mensen. Hiermee zou het Atelier een directere impact hebben in het gebied van de opgave. De impact van een Atelier met vernieuwende inzichten is minder direct, maar door het verbreden van de denkkaders over de opgave heeft het de potentie om de langer termijn op een grotere schaal verandering te inspireren en versnellen. In het volgende hoofdstuk gaan we in op hoe de impact eruit heeft gezien bij de vier Ateliers en welke strategische keuzes deze impact bevorderen of juist remmen.

Hoofdstuk 4 - Analyse van de Impact

Om de impact van de Ateliers te analyseren beschrijven we in dit hoofdstuk de verschillende vormen van doorwerking van de Ateliers. Deze lopen uiteen van leerervaringen van de betrokkenen, tot het informeren van nieuw beleid in een regio en het voortbrengen van nieuwe kennis over bepaalde thema's en het gebruik van die kennis. Het is onmogelijk om alle doorwerking van de Ateliers in kaart te brengen door de vele betrokkenen, de verspreiding van de inzichten en uitkomsten van de Ateliers en de complexiteit en verscheidenheid van de regio's en thema's waar de Ateliers zich mee gemoeid hebben. Dit hoofdstuk geeft daarom een indicatief beeld van de doorwerking van de Ateliers met enkele tekenende voorbeelden.

4.1 De impact van de Ateliers

Om een Atelier en de impact van het Atelier transformatief te noemen moet het bijdragen aan een verandering die de context van het Atelier overstijgt. Het moet een fundamentele verandering teweegbrengen die de dominante manieren van **doen, denken en organiseren** in een maatschappelijk systeem. Daartoe bekijken we de meest evidente vormen van impact.

4.1.1 Impact van de Ateliers

De tabel op de volgende pagina geeft de impact van de verschillende ateliers samengevat weer.

4.1.2 Inzicht en kunde direct betrokkenen

De grootste impact is zichtbaar bij de direct betrokkenen. De Ateliermeester en betrokken ontwerpers krijgen tijd en budget om zich te verdiepen in een thema en in een regio en nieuwe kennis te genereren en de betrokken bestuurders en ambtenaren worden meegenomen in een, voor hen, uniek traject waar ze met creativiteit, verbeelding en een gevoel van urgentie aan een opgave werken. Hoe deze impact doorwerking vindt is sterk afhankelijk van deze betrokkenen, en of zij de opgedane inzichten en skills weten toepassen en over te brengen. Veel van de Ateliermeester en ontwerpers krijgen daar de kans toe in latere projecten en kunnen voortbouwen op de kennis uit het Atelier. Het meest treffende voorbeeld hiervan is Rotterdam II, de Productieve stad, waar twee betrokken ontwerpers de inzichten uit het Atelier in het project MetroMix de uitkomsten van het Rotterdamse Atelier verder hebben kunnen uitwerken en toepassen.

Tabel 1 Overzicht van impact per Atelier

	Verandering bij andere partijen	Verandering in denkwijze	Verandering in beleid en werkwijze
Brabant-stad	<p>Tijdens het Atelier zijn nieuwe samenwerkingsverbanden aangegaan. Nadien is een deel van deze netwerken in contact met elkaar gebleven via o.a. WhatsApp groepen.</p> <p>Er zijn een aantal projecten geïnitieerd waar het gedachtegoed van de IABR een rol speelde (e.g. Brabantse Beken, Dommelvallei).</p>	<p>Vaste denkpatronen zijn doorbroken bij de direct betrokkenen en hun collega's bij de gemeente, provincie en waterschappen.</p> <p>Na de biënnale heeft het tapijt een rondreis door de provincie gemaakt ondersteund door uitleg en dialoog is de denkwijzen overgebracht op de bezoekers. Er waren zowel bewoners als bestuurders en andere belanghebbenden aanwezig.</p>	<p>Provincie, gemeente en waterschappen zoeken nu samenwerking in de gedeelde opgaven.</p> <p>De inzichten uit het IABR Atelier zijn als input gebruikt voor de Omgevingsvisie in 2018.</p>
Planet Texel	<p>Het Atelier heeft draagvlak voor de koppeling economie en ecologie gecreëerd onder bewoners, ondernemers en andere belanghebbende en heeft het draagvlak zichtbaar gemaakt voor bestuurders.</p> <p>Er zijn een aantal projecten geïnitieerd, geïnspireerd en of geïnformeerd door het Atelier (e.g. Buurtskap de Tuunen en aanpassing Prins Hendrikzanddijk)</p> <p>De Texelse principes zijn niet alleen door de gemeente geadopteerd, maar ook door bovenstaande projecten en door andere organisaties op Texel (e.g. VVV, SBB) en in andere gemeenten (e.g. Vlieland)</p>	<p>De inzichten van het Atelier hebben ertoe geleid dat belangen die eerder onverenigbaar geacht werden nu gecombineerd worden.</p>	<p>Na afloop van het Texelse Atelier zijn de Texelse principes aangenomen in de Gemeenteraad en toegepast door de Commissie Landschapskwaliteit.</p>
De Nordic City	<p>Na de biënnale is de tentoonstelling op verschillende plekken in Groningen geweest. Hier hebben bewoners kennisgenomen van de uitkomsten van het Atelier, maar is de nieuwe denkwijze nauwelijks verspreid.</p>	<p>De direct betrokkenen hebben veel geleerd over hun regio en de energietransitie. Ze denken anders over de energietransitie en de indeling van de openbare ruimte en zijn meer dan eerder in staat integraal te kijken naar opgaven en oplossingen. Een deel van hen neem collega's en andere stakeholders mee in deze nieuwe denkwijzen.</p> <p>De gemeente Groningen voelt zich meer verbonden met de omgeving en werkt meer samen met haven en provincie. Dit is mede gestimuleerd door het Atelier,</p>	<p>Het Atelier heeft het maken van een stadsvisie in de gemeente Groningen (The Next City) op gang gebracht.</p> <p>Het heeft invloed gehad op het college akkoord na de verkiezingen in 2018 en op het zonne-energie beleid van de gemeente.</p> <p>Het Atelier heeft input geleverd op het Nationaal Programma Groningen en op de selectie van de</p>

		maar ook door andere invloeden (e.g. Nationaal Programma Groningen)	hoofdthema's binnen het programma en op de omgevingsvisie van de provincie Groningen.
Rotterdam	<p>Algemeen: Doordat mensen van verschillende afdelingen binnen de gemeente samenwerkten is er meer inzicht in elkaars vakgebied, dit heeft geleid tot meer inzicht en samenwerking.</p> <p>De gemeente heeft naast het Atelier en de biënnale zelf bijeenkomsten en lezingen georganiseerd over het thema waarmee een nieuw publiek werd bereikt en nieuwe netwerken ontstonden.</p>	<p>Subatelier I: In het Atelier speelde data verzameling en data gebruik een grote rol. Dit heeft ertoe geleid dat de gemeente nieuwe manieren van data verzameling is gaan toepassen.</p> <p>Onder betrokkenen, zowel ambtenaren als ontwerpers, is het denken over stromen en systemen in de stad verbreed en integraler geworden</p>	<p>Algemeen: Er is meer inzicht gekomen binnen de gemeente over werkprocessen voor complexe verandering. De complexiteit wordt meer omarmt en processen zij meer cyclisch</p>
	<p>Subatelier II: Gemeente Amsterdam heeft een deel van de inzichten in ruimtelijk-economisch beleid verwerkt</p> <p>De bij het Atelier betrokken ontwerpers hebben de inzichten heel direct toegepast in: Minervahavens Amsterdam, de herontwikkeling van Merwede, de Delftse Schieoever, Central Innovation District in Den Haag en in iets mindere mate in andere projecten.</p>	<p>Subatelier II: De inzichten over condities scheppen in de stad voor (creatieve) industrieën hebben de betrokken ontwerpers veel inzicht geboden, maar hebben ook de vakgemeenschap vooruitgeholpen in het denken over het thema.</p>	<p>Subatelier II: De inzichten zijn meegenomen in Roadmap Next Economy voor de MRDH.</p> <p>Er was een kruisbestuiving qua inzichten met het MIRT onderzoek waar de ateliermeester ook bij betrokken was</p>
	<p>Subatelier III: Ook anderen in de omgeving (e.g. projectontwikkelaars, gevestigde ondernemers) gebruiken de circulaire principes die in het Atelier zijn ontwikkeld.</p>	<p>Subatelier III: De visie op circulaire gebiedsontwikkeling heeft zich tijdens het Atelier ontwikkeld en hebben nog altijd een inspirerende werking.</p>	<p>Subatelier III: De in het Atelier ontwikkelde principes voor circulaire gebiedsontwikkeling zijn met kleine modificaties overgenomen door de gebiedsbeheerder. Ze dienen nu als randvoorwaarden voor projecten.</p>

4.1.3 Langzame verspreiding van de denkwijze

Ondanks dat het veranderen van de dominante manier van denken vooral via de kleine groep direct betrokkenen en experts gebeurt, dragen de Ateliers bij aan het oprekken van de grenzen van het denken over bepaalde thema's op de lange termijn. De inzichten blijven doorsijpelen in het maatschappelijk systeem en vinden hun weg als dat in de regio van het Atelier op een andere regio opportuun is. Dit effect is uiteraard moeilijk meetbaar, maar we hebben een sterk vermoeden dat de combinatie van agenderen en genereren van visies en inzichten bij heeft gedragen aan het maatschappelijk debat en de collectieve kennis over bepaalde thema's, dit geldt met name voor de Ateliers met een abstractere uitkomst, zoals Rotterdam I, Het Stedelijk Metabolisme of de Nordic City.

4.1.4 Invloed op zacht beleid en pilotprojecten

Voor die abstractere Ateliers, die vooral binnen het ontwerpend onderzoek vooral een verkennend en verruimend karakter hadden, is de doorwerking in de dominante manieren van organiseren te zien in de input die de Ateliers hebben kunnen geven op overheidsbeleid zoals de Omgevingsvisies of Stadsvisies en de vraag naar ontwerpen op de in de Ateliers onderzochte thema's in de jaren die volgde. De impact is hier minder direct en diffuser, maar wel degelijk zichtbaar. Daartegenover staan Ateliers met een concretere uitwerking, dit waren bij Planet Texel bijvoorbeeld de 7 voorgestelde Texelse principes die door de gemeenteraad werden aangenomen of de pilotprojecten in Brabant die gebaseerd zijn om de ontwikkelmachines die in het Atelier voorgesteld werden. De resultaten zijn hier zichtbaarder en gemakkelijker toe te wijzen aan de Ateliers. In een aantal gevallen overstijgen deze uitkomsten de context waarin ze plaatsvinden. Bijvoorbeeld, in het geval van Planet Texel mobiliseert het Atelier andere actoren om vergelijkbare principes te ontwikkelen of in het geval van Rotterdam II, de Productieve Stad, worden vergelijkbare ontwerpen gemaakt in andere steden. Dit zijn voorbeelden van veranderingen in dominante manieren van doen en organiseren.

4.2 Belangrijkste elementen in de methode die tot impact leiden

Om de bovengenoemde impact te genereren hebben we 3 elementen geïdentificeerd binnen de Ateliers die hier specifiek aan bijdragen.

4.2.1 Slim selecteren

Omdat de direct betrokkenen de belangrijkste ambassadeurs zijn voor de inzichten van de Ateliers en een kern rol kunnen spelen in de implementatie van deze inzichten is het essentieel om mensen nauw te betrekken die de inzichten na afloop van het Atelier verder kunnen brengen. Dit geldt zowel voor de ontwerpbureaus, zodat zij de inzichten kunnen toepassen en ontwikkelen in nieuwe opdrachten, als de stuurgroepleden. Het samenstellen van een slagkrachtige stuurgroep was voor alle Rotterdam Ateliers uitdagend, omdat er geen bestuurders deelnamen, maar voor Brabantstad juist succesvol omdat het een gemengde groep was van bestuurders uit verschillende provincies en gemeenten, en ambtelijke experts. Naast slagkracht is commitment belangrijk, dit werkten we ook al uit in de sectie Betrokkenheid in 3.2.1.

4.2.2 Goede presentatie en verbeelding van resultaten

De complexe uitkomsten van de Atelier behoeven vaak vertolking en nadere dialoog voor zij die niet betrokken zijn. Om de resultaten goed over te brengen aan een bredere groep

mensen is het inzetten op presenteren op verschillende plekken, prikkelende verbeelding en dialoog en discussie rondo de uitkomsten noodzakelijk.

4.2.3 Opportuniteit van het Atelier

De Ateliers die opportuun zijn hebben de meeste veranderkracht. Die opportuniteit kan zich op twee manieren uiten. Enerzijds, in de beginfasen van het Atelier aansluiten op bestaande veranderdynamiek in te haken op een zeer urgent thema in een gebied of ondersteunende te zijn aan verandering die al plaats vindt in een gebied, de inpassing van de circulaire principes in M4H, onderdeel van Rotterdam III, is hier een goed voorbeeld van. Anderzijds, de inzichten van het Atelier weten te koppelen aan lopende beleidsprocessen, zoals dat bij de Omgevingsvisie in Brabant is gedaan.

4.3 De transformatieve doorwerking Ateliers

Nu is de vraag of de hier bovengenoemde impact ook transformatief. Hebben de Ateliers echt bijgedragen aan een andere manier van **doen, denken en organiseren**? Wat werkt wel in de methode om dit te bereiken? Wat zijn structurele beperkingen in de methode om een transitie te versnellen of richting te geven?

4.3.1 Beperkte transformatieve impact

Ondanks de bovengenoemde impact hebben we weinig transformatieve impact gevonden: bijdragen aan gewenste systeemveranderingen. Het beïnvloeden van de denkwijze van bestuurders en ambtenaren is niet genoeg om het denken binnen de gemeente, beleidsafdeling of de bredere praktijk van gebiedsontwikkeling en stedenbouw dwingend te beïnvloeden. De nauw betrokkenen blijken vaak niet genoeg in staat om de denkwijze en ideeën over te brengen op anderen en kunnen deze slechts in beperkte mate vertalen naar hun dagelijkse werk.

Uiteraard zien we wel directe impact en verandering, zoals in tabel 1 uitgewerkt staat. De vraag is daarmee ook of de ambities en wijze waarop Ateliers worden ingezet niet de verkeerde verwachting wekt: ze leiden bijna gegarandeerd tot meerwaarde en een flinke impuls voor beleid, maar dus niet tot het veranderen van reguliere praktijken. Zo leiden de pilotprojecten in Brabant tot een andere manier van **doen**, de Texelse bestuurders **denken** nu anders over hun ambities en de gemeente Rotterdam is complexe processen meer gaan omarmen waarmee ze dus anders **organiseren**. Maar deze doorwerking blijft beperkt tot een kleine groep en is zeker (nog) niet van invloed op het gehele systeem waar de opgave over ging.

4.3.2. Gebrek aan sociale innovatie en sociaal leren

Een van de redenen waarom de transformatieve impact beperkt blijft is volgens ons de nauwe focus op bestuurders en ambtenaren in de stuurgroep en het ontbreken van een strategie om vanaf het begin de reguliere praktijk te betrekken in de Ateliers. Het betrekken van anderen is ondergeschikt aan het proces met de stuurgroep en ontwerpers. Door de hoge mate van complexiteit van het onderzoek en de uitkomsten van de Ateliers blijkt het lastig om in een later stadium anderen dusdanig te betrekken dat zij de inzichten volledig omarmen en zelf kunnen implementeren. Het overbrengen van die inzichten vereist andere methoden dan een publicatie en een tentoonstelling. Een uitgebreide programmering van lezingen en

discussie op de tentoonstelling draagt bij aan het overbrengen van de inzichten, maar ook dit blijft in de meeste gevallen beperkt.

4.3.3. Lastige vertaling van visie naar praktijk

De complexiteit en het hoge abstractieniveau leidt tot inspirerende nieuwe visies maar de vertaling naar praktische toepassing blijkt telkens lastig. Hierbij waren de principes voor Texel en M4H een uitzondering. Maar bij de andere Ateliers was het voor de betrokkenen een zoektocht waar de inzichten konden implementeren. Tot veel meer dan het informeren en inspireren van zacht beleid is het daarom niet gekomen. Concrete aanbevelingen en een helder overzicht van acties per actor hadden hierin kunnen helpen.

4.3.4. Beperkte aanpassingsruimte

Daarnaast lijkt de methode nauwelijks mee ontwikkeld met de inzichten en toename van complexiteit in de opgave van de Ateliers in de onderzochte periode. De kernelementen bleven hetzelfde en bleven sterk gestuurd door de interne organisatie van de IABR. Het gebrek aan mogelijkheden tot eigen invulling en doorontwikkeling van de methode heeft tot stilstand van de methode geleid en heeft voor Ateliermeesters en betrokken ontwerpers tot frustratie en conflict geleid.

Intermezzo

Hier scheiden de wegen?

In onze analyse komt een duidelijk beeld naar voren: de Ateliers vormen een methode die werkt waarvoor ze ooit bedacht is: het creëren van culturele ruimte om tot een opening van perspectieven te komen en betrokken bestuurders en ambtenaren munitie en inspiratie te geven om met nieuwe energie en met hogere kwaliteit ruimtelijke ontwikkeling te sturen. Het creëert ook de ruimte voor ontwerpers om hun rol en bijdrage te vernieuwen. Het ontwerpend onderzoek dat zo centraal in de methode is, verdient op veel grotere schaal toegepast te worden en standaard onderdeel van opleidingen en aanbod in de wereld van ontwerp.

Tegelijk maakt onze evaluatie ook duidelijk dat de methode beperkt is in het daadwerkelijk mobiliseren en beïnvloeden van maatschappelijke veranderingen. De wereld is inmiddels een andere dan tien jaar geleden, en de inzichten die gaandeweg ook bij de IABR zijn ontstaan voeden de gedachte dat een volgende grotere stap nodig is. In zekere zin bevindt de IABR zich daarmee nu op een tweekoppig: het blijven toepassen van de methode of het vinden van een nieuwe vorm waarin geleerde lessen gecombineerd worden met nieuwe inzichten en ideeën. De twee 'ateliers' die de IABR in 2021 presenteerde zijn in zekere zin exemplarisch voor deze tweekoppig. Atelier Dordrecht onder leiding van Adriaan Geuze is een schoolvoorbeeld van de Atelier-methode. Atelier Bospolder-Tussendijken een voorbeeld van nieuw experiment: als 'transitiewerkplaats' is hier ook samen met DRIFT een voorschot genomen op een nieuwe IABR-methode.

Transitiewerkplaats BoTu

De energietransitie is gekenmerkt door gigantische opgaves en ambities op wereld-, landelijk- en stedelijk niveau. Dat de energietransitie onvermijdelijk is staat buiten kijf, maar niemand weet precies hoe het eruit moet zien en er zijn verschillen in verwachting. De energietransitie wordt veelal technisch ingestoken en grote partijen, zoals energiebedrijven en woningcorporaties, trekken aan het langste eind en hebben vaak de eindbeslissing in wat er gaat gebeuren. Dit staat een snelle en rechtvaardige transitie in de weg. De IABR startte vanuit de assumptie dat een menselijk perspectief mist: de energietransitie kan alleen tot stand komen in de wijk met en door de bewoners zelf. Samen met andere partners werd er daarom gewerkt aan een strategie ten behoeve van de bewoners: Hoe kan energie weer in collectief eigenaarschap zijn van mensen in de wijk? Hoe kan er tegenmacht georganiseerd worden? Hoe kan kortom, door middel van de energietransitie, sociaal-maatschappelijke meerwaarde worden gegenereerd⁶?

Wanneer we door de oogbellen naar de activiteiten van IABR in BoTu kijken zijn drie fasen te onderscheiden: (1) twee jaar onderzoek van IABR-Atelier Rotterdam, (2) het vastleggen van de uitkomsten in het Lokale Energie Actieplan (LEAP), de Instrumentaria en het Gemeenschapsspel, en (3) een zoektocht om dit alles 'te laten landen' in de wijk (een 'transitiewerkplaats'). De activiteiten zijn bedoeld om de complexiteit van grote ideeën en agenda's (zoals de Sustainable Development Goals, het Akkoord van Parijs, en The

⁶ IABR. Energiewijk Bospolder-Tussendijken, van <https://iabr.nl/nl/projectatelier/energiewijk-bospolder-tussendijken>

Commons) te vertalen naar de praktijk, en als het ware de kloof te dichten tussen hoge ambities en de actie om dat te bereiken. In deze fase is het de bedoeling om de kennis uit het LEAP in de praktijk te brengen: van actieplan naar actie, van ontwerpend onderzoek naar ontwerpend ontwikkelen. Voor deze ‘overdracht’ moet het LEAP een laagdrempelig en benaderbaar instrumentarium worden wat mensen uit de wijk handelingsperspectief moet geven. Het moet in de wijk concrete handvaten geven om een sterkere positie en eigenaarschap te verkrijgen om sterker te staan t.o.v. institutionele partijen zoals gemeente, Havensteder en Eneco.

Onderliggende aannames

Wat onder deze aanpak werd verstaan lag nog niet vast, maar werd al doende onderzocht. Wel waren er onderliggende aannames die leidend zijn. Een eerste belangrijke aanname was dat de energietransitie een hefboom kan zijn voor een sociaal-maatschappelijke transitie. De hoofdvraag was ‘Hoe kan de energietransitie worden ingezet als hefboom voor brede, infrastructurele én sociaal-maatschappelijke duurzame verandering met als einddoel een CO₂-neutrale en sociaal veerkrachtige wijk?’⁷ BoTu werd onder andere als werkveld gekozen omdat het volgens de IABR een wijk is met veel armoede en sociale problemen⁸. Uit onderzoek voor het LEAP bleek dat door de kleinere koopkracht de CO₂ voetafdruk van bewoners aanzienlijk lager is dan het Rotterdams gemiddelde. Dit maakte de vraag interessant op welke manier de wijk zich sociaaleconomisch kan versterken terwijl de energie-voetafdruk nog verder omlaag wordt gebracht.

Een tweede aanname was dat ‘commoning’ – het terug claimen van eigenaarschap over publieke behoeften zoals water, energie en ruimtelijke inrichting – ervoor zorgt dat bewoners gezamenlijk verantwoordelijkheid kunnen en willen nemen voor hun wijk. De huidige gekozen methode om dit te stimuleren is het ondersteunen van een tiental initiatieven dat al concreet in actie is gekomen om de doelen van 2028 en 2030 te realiseren. Ondersteuning wordt gezien als initiatieven de gelegenheid geven ‘het LEAP toe te eigenen, het instrumentaria eigen te maken, en al spelend, samen met zoveel mogelijk andere stakeholders, een idee te vormen over ieders positie, rollen, en kansen in en van de wijk.(...) Zo moet krachtenbundeling, kennis- en praktijk- uitwisseling en ten slotte werkelijk eigenaarschap van de transitie ontstaan.’⁹ Er wordt verondersteld dat *de commons* iets slapends zijn, wat met de juiste aanpak geactiveerd kan worden.

Ook werd aangenomen dat BoTu een *test site* is voor nieuwe inzichten en een andere aanpak, die kan helpen bij het realiseren van de energietransitie in andere wijken in Rotterdam en daarbuiten.

⁷ Uit IABR-Werkplaat BOTU Startdocument, 05-02-2021

⁸ Interview George Brugmans, 04-05-2021

⁹ Tekst op biënnale RECLAIM THE COMMONS, 2021

Hoofdstuk 5 - Slotreflectie: Hoe nu verder?

5.1 Inleiding: (de) weg van het ontwerp

De aanpak van de IABR zoals die zich in de beschreven periode heeft ontwikkeld heeft in Nederland mede de basis gelegd voor Ontwerpend Onderzoek gericht op maatschappelijke impact. De Ateliers hebben vanaf het begin een kenmerkende aanpak waarin ontwerp, analyse en verbeelding gekoppeld worden aan de dagelijkse praktijk van beleid en besluitvorming over ruimtelijke ontwikkeling. Door de focus op maatschappelijke vragen en de wisselwerking tussen een curator uit de samenleving en een bureau dat regie hield op de samenhang, consistentie en vorm, heeft de IABR een geheel eigen invulling gegeven aan de Architectuur Biënnale.

Maar juist door die geheel eigen invulling is de huidige positie van de IABR – als platform voor architectuur en stedenbouw – flink ter discussie komen te staan. De steun vanuit subsidiegevers is afgenomen met als belangrijkste argumenten, al dan niet terecht, het kwijtraken van een publiek aspect en cultureel podium. Maar ook de steeds nadrukkelijker maatschappelijke focus, en daarmee een op zijn best nevensgeschikte rol voor architectuur, in combinatie met de wijze waarop het beleid vanuit de IABR is gevoerd.

Hierin is de rol van directeur George Burgmans een centrale: zijn strakke eindregie en sterke visie op de rol en functie van de IABR maakte niet overal vrienden. In deze evaluatie wilden we niet ingaan op de persoonlijke dynamiek en de fricties die soms speelden tijdens verschillende biënnales. Ook omdat het vaak over persoonlijke en inhoudelijke verschillen ging die voor ons niet relevant waren voor het beschrijven van de algemene methode en de ontwikkeling ervan.

In onze evaluatie zien we dat vooral de gekozen weg onder leiding van Brugmans tot een opbouwende wrijving met het vakgebied en betrokkenen leidde. Alhoewel hier persoonlijkheid ongetwijfeld ook een rol speelt, is de Atelier methode in zekere zin ook een fundamentele kritiek op de rol en maatschappelijke impact (of het gebrek ervan) van de wereld van ruimtelijk ontwerp. De Atelier methode zet weliswaar het ontwerp nog steeds centraal, maar doet dit wel vanuit een wens om een positieve bijdrage aan maatschappelijke transitie te leveren. Het past daarmee wel in een bredere trend waarin onder andere ook de Rijksbouwmeester en andere kopstukken uit de ontwerpwereld pleiten voor maatschappelijke betrokkenheid, door te onderzoeken, te verkennen en te verbeelden om te inspireren en te mobiliseren, niet zozeer om te bouwen en te maken.

In de Ateliers uit het zich in een naar binnen gerichte aanpak: het ontwerp staat centraal maar wel met detailregie en binnen de context van de IABR zonder veel synergie en samenwerking over de grenzen van de IABR heen. Juist omdat de IABR lang niet meer de enige plek is waar ontwerp voor maatschappelijke vraagstukken wordt ingezet, is de IABR niet meer uniek en onderscheidend en heeft de IABR, anno 2021, toch wel kwetsbare positie gekregen.

5.2 De Ateliers: Ontwerp centraal

Toch laat onze evaluatie zien dat de IABR met haar Ateliers wel degelijk een nieuwe methode heeft ontwikkeld die navolging verdient. In de context van grote maatschappelijk opgaven als klimaat, biodiversiteit en sociaaleconomische spanningen zal de druk op vernieuwing van architectuur en ruimtelijk ontwerp steeds verder toenemen: bouwen- en ontwikkelen-as-usual wordt steeds lastiger. Tegelijk spelen nationaal en lokale vraagstukken rond woningnood en woningmarkt, hitte en droogte, speculatie en scheef wonen, krimp en verloedering, vergrijzing en ontgroening. Hier bovenop komen concrete beleidsopgaven rond energietransitie, mobiliteitstransitie, zorg en gezondheid. De inzet is politiek nog steeds om in te zetten op groei en honderdduizenden nieuwe woningen waarmee er weinig aan de hand lijkt. Maar wie beter kijkt ziet dat die weg er een van uitstel is: we zullen hoe dan ook naar een geheel nieuwe manier van gebiedsontwikkeling toe moeten.

De Ateliers van de IABR hebben al experimenterend een evolutie doorgemaakt en geven de kaders voor een methode die impact genereert en te kopiëren is en handvatten biedt om op vergelijkbare manieren te werken. Zoals in Hoofdstuk 2 beschreven heeft de methode zich de afgelopen vijftien jaar ontwikkeld maar is tegelijk trouw gebleven aan de kernprincipes. Ateliers zijn een reis waarin dagelijks betrokkenen met elkaar een nieuw perspectief ontwikkelen op een complexe ruimtelijke uitdaging en van daaruit nieuw handelingsperspectief vinden. Hierin speelt ontwerp een centrale rol, zowel in het onderzoek als het ontwerp. De eerste fase, het ontwerpend onderzoek, vormt een belangrijke basis voor het nieuwe perspectief en combineert de creativiteit en verbeeldingskracht van ontwerp met de legitimerende en funderende rol van onderzoek. Ontwerpend onderzoek is in de praktijk de manier om de context achter de maatschappelijke vraag in beeld te krijgen: vaak blijkt dat de aanvankelijke politiek-bestuurlijke behoefte na een meer systematische analyse van dieperliggende dynamiek en krachten andere geïnterpreteerd moet worden waardoor er andere oplossingen in beeld komen.

De Ateliers zijn in de praktijk vaak een reis: bestuurders en in mindere mate andere belanghebbenden en gebruikers, worden meegenomen in het ontwerpend onderzoek en de hierop gebaseerde vormgeving van alternatieven. Deze 'sabbatical detour' biedt deelnemers de kans om hun eigen dagelijkse werk met andere ogen te bezien, en ze krijgen tal van nieuwe creatieve impulsen en onderbouwing die het hen makkelijk maakt om zelf actie te ondernemen. In onze evaluatie zagen we dan ook diverse voorbeelden van doorwerking die een direct gevolg waren van het systematisch meenemen van besluitvormers in het ontwerpend onderzoek. Deze combinatie van ontwerp in een nieuwe, centrale rol, maar gekoppeld aan een maatschappelijk georiënteerd proces, zien we als de kracht van de Atelier-methode.

Maar we zien ook twee belangrijke beperkingen in deze methode. De eerste, en hieraan werd al eerder gerefereerd, is dat met de experimentele en maatschappelijk georiënteerde aanpak de architectuur en stedenbouw minder centraal kwam te staan voor de IABR. Het maakte de IABR ook voor de beroepsgroep soms lastiger te begrijpen of te volgen en leidde tot discussie over subsidies en steun. De tweede kwetsbaarheid is dat de impact die met de nieuwe koers werd gegenereerd vaak indirect is: betrokkenen zijn ermee verdergegaan en wat tijdens de Ateliers werd geproduceerd is in meerdere gevallen nog steeds van invloed op de

lokale ruimtelijke ontwikkeling. Toch zagen we ook vaak dat de radicale ideeën gaandeweg verwateren of verloren gaan. Ook is door die indirecte doorwerking de relatie met de IABR is voor velen niet meer duidelijk zichtbaar en vaak ook meer conceptueel en strategisch, waardoor ook vanuit die kant de vraag gesteld wordt wat nu de rol van de IABR is.

We kunnen concluderen dat de Ateliers een methode zijn die veel breder ingezet zou moeten worden voor ruimtelijke vraagstukken. Niet alleen geeft het de ruimte om tot fundamenteelere, creatievere en meer systematische afwegingen te komen, het scheidt ook een interactieruimte waarin ontwerp uit de cockpit stapt en veel meer de spil wordt van een maatschappelijk ontwerpproces. Het heeft zich tot een methode kunnen ontwikkelen door de sterke sturing en regie vanuit de IABR, maar is inmiddels zo doorontwikkeld dat het als methode los van de IABR kan voortbestaan. Mits er een stevig creatief team is en een maatschappelijke probleemeigenaar of opdrachtgever(s) die open staat voor een innovatief en systemisch ontwerp dan kan de Atelier methode houvast geven om aan voor de beleidspraktijk tot inspirerende, mobiliserende inzichten en uitkomsten te komen die tot een hogere omgevingskwaliteit leiden.

5.3 IABR in transitie: wat doen we met de lessen?

Het afgelopen half jaar, maar eigenlijk ook de jaren ervoor, waren een zoektocht naar hoe ontwerp meer kan betekenen voor de praktijk. Zoals in het intermezzo geschetst heeft de IABR een eerste stap gezet om tot een nieuwe aanpak te komen in Bospolder-Tussendijken. Vanuit DRIFT zijn we bij deze transitiewerkplaats betrokken geraakt, ook met het oog op het mee helpen vormgeven van deze nieuwe methode. Met actieonderzoek hebben we meegewerkt en gezamenlijk geleerd. We formuleren hier onze inzichten en leervragen geformuleerd die kunnen helpen bij het maken van de volgende stap, waarin ontwerpend onderzoek in het teken staat van transitie. Deze leervragen zijn geformuleerd als een ambitie en een uitdaging en moeten in samenwerking aangescherpt worden en verbonden worden aan acties.

1. Hoe maken we gebruik van de kracht van ontwerp, zonder daarin degenen waarom het gaat te passeren?

De kracht van ontwerpen zit in verbeelden en het ontwikkelen van narratieven, het creëren van een veilige plek voor exploratie, en zichtbaar maken wat voor de meesten nog onmogelijk wordt geacht. Bij een transitiepraktijk wordt dit een uitdagende spanning tussen enerzijds vrijheid voor de ontwerper, en aansluiten bij de belevingswereld van mensen in de transitiepraktijk. Ontwerppraktijken kunnen meer starten vanuit initiatief wat er al is in de wijk: hoe kunnen we dat met ontwerp kwaliteit versterken, en meer legitimiteit geven door middel van cijfers, beelden en woorden? Dit houdt ook in het proces en de uitkomsten op een toegankelijke manier zichtbaar maken daar waar mensen er mee bezig zijn.

2. Hoe creëren we een samenwerkingscultuur gebaseerd op vertrouwen en gelijkwaardigheid, zonder de uitgangspunten van de IABR te verliezen?

Omdat we ons op nieuw terrein begeven, en er wederzijds veel geleerd moet worden, is een basis van vertrouwen en gelijkwaardigheid in de samenwerking belangrijk. Op die manier kan elke expertise het best tot zijn recht komen en wordt er van elkaar geleerd. Natuurlijk betekent dit niet dat steeds opnieuw de vraag achter de vraag achterhaald hoeft te worden, maar wel dat er openheid is wanneer er kritische vragen worden gesteld. En in de wijk: minder

halen en meer brengen. Lange termijn betrokkenheid heeft waar dat kan de voorkeur boven kortlopende opdrachten, zeker wanneer het om verbindingen met partners/bewoners/initiatiefnemers in de transitiepraktijk gaat. De leidende principes van de IABR, en de betreffende biënnale, zijn een gezamenlijk vertrekpunt die in samenwerking invulling krijgt.

3. Hoe zorgen we dat we naar initiatieven in de wijk toe geen valse verwachtingen scheppen?

Op het moment dat je in de wijk het gesprek aangaat, met mensen samen naar samenwerking op zoek gaat, is de teleurstelling groot wanneer er geen follow up komt of het gesprek niet doorgaat. In het proces van de werkplaats werd er tot nu toe veel gevraagd van initiatieven maar is het abstract gebleven in wat IABR kan bieden en brengen. IABR kan bescheidener zijn in hun rol als 'helper' (het overhandigen van een instrumentarium) en opener kijken welke middelen (niet alleen geld) zij ter beschikking heeft om initiatieven te ondersteunen en meer faciliterend te zijn. Ook kan IABR kritischer zijn naar de tijdsinvestering die we (vrijwillig) vragen van bewoners en initiatiefnemers.

4. Hoe vertrekken we vanuit wat er is, zonder onze eigen agenda uit het oog te verliezen?

Maatschappelijke transitie als vertrekpunt nemen vereist een ander perspectief dan ontwerpend onderzoek. Dit betekent starten vanuit een plek waar een of meerdere partijen al met transitie bezig zijn, en daar ontwerpkracht aan toevoegen. Voor de initiatieven met transitiepotentieel creëren we ruimte om uit te zoomen en een gezamenlijke visie te vormen, startend vanuit duurzaamheid en rechtvaardigheid. Het is goed om kritisch te kijken naar wie daarbij onze doelgroep is. Zijn dat alle bewoners, of focussen we ons meer op tussenpersonen, sleutelfiguren en initiatiefnemers, en wat zij nodig hebben? Dit kan helpen dichter bij de eigen agenda te blijven.

5. Kunnen we meer waarde halen uit de tentoonstelling als middel?

De tentoonstelling over BoTu centreerde zich nu nog voornamelijk buiten de wijk zelf in de Keilezaal. Het is interessant om plannen om te exposeren in de wijk, en transitie in de wijk zichtbaar te maken, een nieuwe kans te geven. Wanneer kennis wordt gedeeld in de openbare ruimte, of door middel van guerrilla-achtige acties de ruimte te claimen en systemen te bevragen, laten zien waar 'de commons' wringen. Maar ook door middel van experimenten alternatieven zichtbaar te maken, kan een groter publiek bereikt worden. Ook kan de tentoonstelling meer een plek van herkenning worden, en een podium bieden aan initiatiefnemers vanuit de wijk waardoor er meer een dialoog ontstaat. Natuurlijk is de uitdaging om de historische *legacy* van de IABR en hoe tentoonstellingen eruitzien niet in de kern aan te tasten.

5.4 IABR: Ontwerpend Ontwikkelen

De IABR zelf staat dus nu op een transitiepunt. De Atelier methode is uitontwikkeld en loopt in zekere zin tegen haar eigen grenzen aan: de wens om te blijven vernieuwen en dichter op de maatschappelijke opgaven van deze tijd te zitten met meer transformatieve impact lijkt steeds lastiger te realiseren binnen de Atelier methode. Tegelijk is met de afgenomen subsidies en discussie over de maatschappelijke rol van de IABR de speelruimte enorm beperkt: waar tot nu toe de regie overduidelijk bij de IABR zelf lag (wie betaalt, bepaalt), is de

IABR nu veel afhankelijker van externen en partners. De leiderschapswissel bij de IABR een duidelijk moment van herbezinning: de Ateliers dragen sterk de signatuur van Brugmans.

De inzet voor de volgende IABR neemt hierop een voorschot met het idee van Ontwerpend Ontwikkelen. Dit idee ontstond vanuit de analyse van de beperkingen waar de ateliers steeds meer tegenaan liep in combinatie met de evaluatie van het atelier in Bospolder-Tussendijken en inzichten vanuit transitieonderzoek. In zekere zin een poging om de volgende, radicale stap te zetten en het ontwerp niet meer centraal te laten zijn, maar juist de praktijk en het proces. Meer precies: de transitiepraktijk centraal te stellen om hieraan ontwerp en onderzoek toe te voegen. De gedachte hierin is dat transitiepraktijken veel kenmerken hebben van ontwerpend onderzoek: het zijn mensen die vanuit idealisme en/of ondernemerschap zaken fundamenteel anders willen. Per definitie is dan nog niet duidelijk hoe dat eruitziet of hoe er te komen. Verbeteren is het bestaande als uitgangspunt nemen, maar veranderen betekent loslaten en vanuit een andere toekomst vertrekken. Die manier van denken en werken hebben ontwerpend onderzoekers geperfectioneerd en is in de Ateliers tot een methode gevormd. Maar wel een methode die zich richt op het inspireren en bewegen van bestuurders die uiteindelijk toch vanuit het bestaande moeten werken.

Ontwerpend ontwikkelen is een volgende stap: het vanuit transitiepraktijken waar men vanuit de toekomst vertrekt mee helpen om via ontwerp en onderzoek tot massa, versnelling en grootschaliger impact te komen. Door met praktijk, ontwerp en onderzoek transities te gaan ontwerpen, zowel ruimtelijk als institutioneel, kan de IABR creatieve energie geven aan maatschappelijke beweging, een podium voor maatschappelijke vernieuwing en ruimte voor maatschappelijke transitie. De insteek is dan om het proces van de Atelier-methode als uitgangspunt te nemen, maar het proces anders in te steken. Dus: selectie → onderzoek → perspectief → diffusie. Maar dan niet met ontwerp centraal maar de transitiepraktijk. Dus het begint bij de maatschappelijke behoefte aan een transitiedoorbraak, waarbij de IABR kan worden ingezet om creatieve energie, ruimte en podium te bieden.

De Atelierreis zelf zal dus met andere passagiers moeten: ontwerpend onderzoek zelf is iets dat gezamenlijk aangepakt moet worden of, in onderzoek jargon, transdisciplinair. De gedachte is dan dat nieuwe inzichten ontstaan door verschillende vormen van kennis in co-creatie met elkaar samen te brengen. Door vanaf het begin in co-creatie te onderzoeken en te ontwerpen beïnvloeden de deelnemers elkaar: niet alleen verrijkt het de praktijk met inzicht en inspiratie, het biedt ontwerp en onderzoek context, nuance en een landingsplek. Maar deze stap zou wel een verdere inzet op de maatschappelijke rol van de IABR betekenen en voor sommigen een verdere verwijdering van architectuur en stedenbouw. Maar in zekere zin ook een volgende stap in het helpen vormgeven van de nieuwe rol(len) van stedenbouw en architectuur in het vormgeven van maatschappelijke transities. Het is in de spagaat van de IABR tussen architectuur en impact een keuze voor impact, met als alternatief om terug te keren naar de oorsprong en de architectuurtentoonstelling.

Bronnen en interviews

Afbeeldingen

Voorpagina: Foto van Kim Bouvy, via www.iabr.nl

Figuur 1, 2, 6: van de auteurs van dit rapport, DRIFT

Figuur 3, 4, 5: van www.iabr.nl

Literatuur

Voor deze evaluatie zijn de officiële documenten van de IABR gebruikt: documenten zoals projectaankondigingen, verslagen en publicaties, en de verschillende pagina's op de website van de IABR: www.iabr.nl. Daarnaast zijn de volgende bronnen geraadpleegd:

Afdeling Buitengewone Zaken. (z.d.). Ontwerpend onderzoek. Geraadpleegd 1 september 2021, van https://afdelingbuitengewonezaken.nl/tag/ontwerpend-onderzoek?_locale=nl

Ayyüce, O. (2010, januari 18). Interview with George Brugmans, Director – International Architecture Biennale Rotterdam. Archinect. <https://archinect.com/features/tag/236294/george-brugmans>

Ayyüce, O. (2013, januari 23). Archinect Interviews George Brugmans, IABR - Part 1, Making City. Archinect. <https://archinect.com/features/tag/236294/george-brugmans>

Ayyüce, O. (2016, juli 9). It's the Culture, Stupid: curatorial statement for the International Architecture Biennale Rotterdam, from executive director George Brugmans. Archinect.

Berkers, M., & van den Bergen, M. (2014, februari 10). Het nieuwe kijken volgens IABR curator Dirk Sijmons. Archined. <https://www.archined.nl/2014/02/het-nieuwe-kijken-volgens-iabr-curator-dirk-sijmons>

Daamen, T., & van der Linden, H. (2019). Ontwerpend onderzoek onmisbaar voor gebiedsontwikkeling? *Rooilijn: tijdschrift voor wetenschap en beleid in de ruimtelijke ordening*, 52(2), 102-109.

IABR. (z.d.). IABR-Atelier Groningen. Geraadpleegd 1 september 2021, van https://iabr.nl/nl/projectatelier/pa2016_groningen

IABR. (z.d.). Energiewijk Bospolder-Tussendijken. Geraadpleegd 1 september 2021, van <https://iabr.nl/nl/projectatelier/energiewijk-bospolder-tussendijken>

TOP Texel. (z.d.). Kernwaarden en Texelprincipes. Geraadpleegd 21 augustus 2021, van <https://www.top-texel.nl/nieuws/kernwaarden-en-texelprincipes>

Interviews

Naam	Functie	Geïnterviewd door	Datum
George Brugmans	Directeur IABR	Mara de Pater Kato Allaert Nena Bode Mara de Pater	8-4-2021 04-05-2021
Dirk Sijmons	Tijdens ateliers: Curator Urban By Nature (2014), Ateliermeester Planet Texel, Brabantstad, Rotterdam I (Stedelijk metabolisme) (2012-2014)	Mara de Pater Kato Allaert	13-4-2021
Jeroen de Willigen	Nu: Partner bij de Zwarte Hond Tijdens atelier: Stadsbouwmeester van Groningen	Mara de Pater	1-5-2021
Eric Hercules	Nu: ZCP-er (creatieve projecten voor TV, kranten en tijdschriften), lid RvC woningcorporatie Woontij op Texel, voorzitter PvdA Texel en bestuurslid stichtingen Pauperportretten en Buitenplaats Brakestein Tijdens atelier: wethouder Texel met Duurzaamheid, Cultuur, Erfgoed, Toerisme en Ruimtelijke Ordening.	Martin van de Lindt	11-5-2021
Anne van Kuijk	Nu en tijdens atelier: adviseur Ruimtelijke Kwaliteit bij de Provincie Noord-Brabant	Martin van de Lindt	18-5-2021
Annemieke Fontein	Nu en tijdens ateliers: Hoofd Landschapsarchitectuur bij de Gemeente Rotterdam	Mara de Pater	26-5-2021
Erwin Dacier	Nu: Teamcoördinator Omgevingskwaliteit en Omgevingswet bij Provincie Noord-Brabant Tijdens atelier: Ruimtelijk Strateeg bij de provincie NB	Martin van de Lindt	8-6-2021
Nienke Homan	Nu en tijdens atelier: Gedeputeerde Provincie Groningen met o.a. portefeuille Energietransitie	Mara de Pater	9-6-2021
Wouter van Bolhuis	Nu en tijdens atelier: Programma Manager Energie bij Gemeente Groningen	Mara de Pater	9-6-2021
Jandirk Hoekstra	Nu: Adviseur bij H+N+S Landschapsarchitecten Tijdens atelier: Ateliermeester en directeur van H+N+S landschapsarchitecten		
Wouter de Waal	Nu: Adviseur ZKA Tijdens atelier: Directeur VVV Texel	Martin van de Lindt	16-6-2021
Daan Zandbelt	Nu: Partner bij de Zwarte Hond Tijdens atelier: Ateliermeester en Oprichter ZAUD	Mara de Pater	29-6-2021
Isabelle Vries	Nu (sinds 2017): Manager Rotterdam Makers District Tot 2017: Strateeg bij Port of Rotterdam	Mara de Pater	2-8-2021

Validatiesessie

07-07-2021

Aanwezig:

- Anne van Kuijk, Provincie Noord-Brabant
- Eric Hercules, oud-wethouder Texel
- Thijs van Spaandonk, curator IABR, Rotterdamse Academie van Bouwkunst
- Martin van de Lindt, DRIFT
- Chris Roorda, DRIFT

Bijlage

De 4 Ateliers

TEXEL: PLANET TEXEL

Aanleiding

Texel zat met een uitdaging, ze hadden zowel ambities om de op toerisme gebaseerde economie verder te groeien als ambities voor duurzaamheid en (her)ontwikkeling van natuur. Er was geen sprake van een integraal beleid op deze thema's en de bestuurders zagen deze ambities als onverenigbaar. Persoonlijk contact tussen de curator van de IABR en een wethouder van Texel leidde ertoe dat in 2013 een IABR-Atelier gestart werd binnen het thema Urban by Nature met als belangrijkste vraag: hoe kunnen de volgende verschillende ambities optimaal gecombineerd worden?

- Verder groeien van de op toerisme gebaseerde economie
- Energieneutraliteit en water-zelfvoorziening
- Behoud van de natuur en de leefkwaliteit van de bewoners

Probleemanalyse

Met het Atelier Planet Texel lag de focus bewust niet op problemen, maar focust op ambities en kansen. Het hoofdprobleem bij aanvang was dan ook – de botsende ambities. In plaats van een uitgebreide probleemanalyse is gebruik gemaakt van de bestaande kennis van de context op Texel en is de vraagstelling gespecificeerd, waarbij de volgende vragen opkwamen: “Hoe kunnen water, afval, verkeers- en toeristenstromen geoptimaliseerd worden, liefst in samenhang met elkaar? Op welke wijze kan de ontwikkeling van de natuur een sturende rol spelen? Hoe kunnen de ecologische duurzaamheid en de economische agenda van het eiland, in het bijzonder de (doorontwikkeling van) het toeristisch-recreatief product, elkaar versterken in plaats van hinderen?”¹⁰

Oplossingen

De conclusie na het ontwerp onderzoek was dat de ambities elkaar niet uitsluiten, maar slim op elkaar in kunnen spelen. De belangrijkste oplossing werd geboden door de Texelse principes bij het maken van beleid en nieuwe voorstellen:

1. “Vertrek vanuit natuur en landschap
2. Ga voor echt Tessels en Texels eigen
3. Koester eenheid in diversiteit
4. Bloesem in het seizoen
5. Blijf jutten, pionieren en innoveren
6. Koppel schoonheid aan schoonheid
7. Ruim lekker op
8. Laat oerkwaliteit zien”¹¹

¹⁰ <https://iabr.nl/nl/projectatelier/2014patexel>

¹¹ <https://www.top-texel.nl/nieuws/kernwaarden-en-texelprincipes>

Er zijn een aantal concrete oplossingen voorgesteld waarin de ambities gecombineerd worden:

- Mooier maken veerboot aanlanding
- Dijkversterking Oudeschild kan betrokkenheid dorp-haven stimuleren
- Zilte landbouw achter de waddendijk gecombineerd met experimentatieruimte voor duurzame energie
- De koopgoot in het centrum mooier maken

Uitkomsten en doorwerking

Het doel van het atelier was vooral een verbindende rol tussen de thema's te zijn en dat is goed gelukt met het voorstel voor de Texelse Principes, die door de gemeenteraad zijn goed gekeurd. Zowel het resultaat als het proces stemmen tot tevredenheid: het op een creatieve manier betrekken van en samenwerken met de stakeholders heeft een enorme impact gehad. De belangrijkste uitkomst zijn de eerdergenoemde Texelse Principes, die omdat ze door iedereen worden gedragen ontdaan zijn van een politieke lading. Deze principes zijn door de gemeenteraad en bieden een leidraad waaraan ingediende plannen worden getoetst.

Hierdoor wordt ook een verandering van gedrag van de actoren tot stand gebracht en/of versneld: het helpt bij de indiening en toekenning van plannen als ze voldoen aan de principes. Een voorbeeld hiervan is de nieuwe wijk; Buurtschap de Tuunen. Een nieuwe wijk van 140 woningen ontwikkelde door Woontij, de gemeente en projectontwikkelaars waarin "Duurzaamheid, samen delen en natuur en landschap" centraal staan. Ook het principe "meebewegen met de seizoenen" is als uitgangspunt genomen, in die zin dat het "woonseizoen" misschien wel 40 jaar duurt, maar daarna voorbij is. De woningen zijn dus demontabel en flexibel.

Een ander voorbeeld is de Prins Hendrikzanddijk: een voor Texel nieuwe manier van het verbeteren van de Waddendijk. Door zand uit de Noordzee op te spuiten is een uniek duinlandschap met open kweldergebied ontstaan, wat door specifieke ingrepen voor wandelaars toegankelijk is gebleven. Een combinatie van toerisme, natuur en veiligheid, dus.

BRABANTSTAD: WEVEN AAN HET STEDELIJK TAPIJT

Aanleiding

Via contact met ontwerpers en bestuurders in de regio Noord-Brabant kwam de uitdaging van die regio aan het licht bij de IABR. In Noord-Brabant werd over het landschap gedacht als gescheiden werelden. Waar stad, landbouw en water gescheiden behandeld en bestuurd worden. De regio had behoefte aan integratie tussen deze werelden en zo ontstond de volgende hoofdvraag: "Welke stad-land relaties zijn op deze schaal het meest kansrijk als het gaat om ecologisch en economische duurzaamheid? Waar zit de synergie tussen de potentie van de regio en de ambities van afzonderlijke steden? En welke innovatieve manieren van governance zijn er te ontwikkelen om dit mogelijk te maken?"¹²

Probleemanalyse

In de ontwikkeling van Brabant werden steden, het water en het agrarische gebied beschouwt als drie gescheiden systemen. Ook tussen de steden is samenwerking moeilijk omdat de gemeenten erg op zichzelf gericht zijn. Dit heeft geleid tot een gebrek aan ruimtelijke en economische samenhang, zeker nu stad en landschap steeds meer in elkaar over vloeien. Ecologische en sociaaleconomische uitdagingen die dit met zich meebrengt zijn:

- Economische stilstand, in een regio die tot de top van economische regio's van Europa behoort
- Waterkwantiteit en – kwaliteitsuitdagingen, voornamelijk een zoetwater tekort en verdroging van agrarische gronden
- Milieu- en gezondheidsproblematiek in de grootschalige landbouw
- Versnippering van het landschap: bijvoorbeeld ongebruikte bedrijventerreinen en groei aan de randen van de steden

Kansen

De bovengenoemde problemen vragen om een regionale samenwerking, voorbij de gemeentegrenzen om de ruimtelijke vraagstukken te kunnen koppelen. De potentie van het stedelijk tapijt als denkkader, is een uitgangspunt voor het 'restitching' van het tapijt om stad, land en water te koppelen. Wat leidt tot een kettingreactie: "investeringen en ontwikkeling worden zodanig gericht dat ze tegelijk worden ingezet op de uitdagingen en ambities op ecologisch en sociaaleconomisch vlak te realiseren".¹³

Oplossingen

De oplossingen worden geboden aan de hand van 6 machines, die elk een koppeling maken tussen verschillende genoemde problemen en tussen stad, land en water.

1. Verouderde industriegebieden herontwikkelen rond collectieve watersystemen om stedelijke hittestress tegen gaan en een gezonde stedelijk omgeving te creëren voor nieuwe economieën.
2. Omschakeling naar duurzamer teelten ondersteunen om de rentabiliteit van landbouw verhogen, de kwaliteit van het landschap verbeteren en verbeterde/vertraagde regenwater infiltratie op landbouwgronden
3. Brabantse waterlopen omleiden door recreatiegebieden om een toeristisch-recreatief water netwerk te creëren en waterafvoer te vertragen
4. Schaalvergroting van intensieve veehouderijen aangrijpen voor verduurzaming, reorganisatie van teelten en landschappelijke integratie van collectieve voorzieningen zoals waterzuivering
5. Aanleg van infiltratiegebieden als unieke woonlandschappen om zo een alternatief te bieden voor geplande Randstedelijke woonuitbreiding en ontwikkeling van een nat zandlandschap
6. Lanen aanleggen of verbeteren van innovatieve industrie aan de stadsrand naar stadscentra met wadi's die bijdragen en geleidelijke waterafvoer en aantrekkelijke nieuwbouw

Uitkomsten en doorwerking

Er is grote tevredenheid met het resultaat onder de betrokkenen. Ze resultaten worden gepromoot door CvK, wethouders van de steden en andere deelnemers aan het atelier. Ook houden de deelnemers elkaar in een WhatsAppgroep op de hoogte van ontwikkelingen en ervaringen gerelateerd aan het atelier. Het netwerk wat tijdens het atelier is ontstaan is dus zeven jaar na het afronden van het IABR-Atelier nog actief en in contact met elkaar en in de afgelopen jaren zijn er nieuwe samenwerkingsverbanden en initiatieven uit de samenleving door dit netwerk ontstaan.

Een van de belangrijke uitkomsten van het atelier is een geweven tapijt van 12 bij 3 meter. Het werd door de architecten samen met het Textiellab in Tilburg gemaakt en verbeeld de (beoogde) verknoping van het Brabants landschap. Het was te zien tijdens de biënnale van mei tot en met augustus 2014 in de Kunsthal in Rotterdam. Onder de titel 'MozaiekBrabant' organiseerde de provincie in de periode oktober 2014 tot en met februari 2015 een rondreis van het tapijt langs de vijf Brabantse steden. Doel van deze reis was om de ideeën van het IABR-Projectatelier Brabantstad te delen en die te verrijken met de ideeën uit de Brabantse samenleving.

Bovendien wilde de provincie hiermee haar bestaande netwerk rondom het ruimtelijk beleid in Brabant vernieuwen. Dit alles met het oog op de nieuwe Omgevingsvisie voor Brabant, die in 2018 gereed moest zijn. Inzichten van het atelier hebben input gegeven voor de nieuwe Omgevingsvisie.

Daarnaast geven betrokkenen van het atelier aan dat vaste denkpatronen over stad, landbouw en water zijn doorbroken bij hen, en hun directe netwerk. Zo is er bij de Provincie minder sprake van hokjes denken en zoeken de provincie, gemeenten en waterschappen nu vaker nadrukkelijk naar samenwerking.

GRONINGEN: NORDIC CITY

Aanleiding

Voor het atelier in 2015 en 2016 werd vanuit de Rijksoverheid, die een deel van het atelier financierde, Groningen aangedragen als interessante regio vanwege de Energyport ambities. Daarnaast leek het voor de IABR een geschikte regio omdat Groningen een grote opgave had, van aardbevingsgebied naar koploper in de energietransitie. Groningen bood en geschikte plek om te experimenteren door de relatief kleine schaal en korte lijntjes, de aanwezigheid van netwerken en van kennisinstellingen. De kernvraag voor het atelier werd snel duidelijk:

“Hoe kan de energietransitie een werkend perspectief opleveren voor de regionale economie en de ruimtelijke kwaliteit van stad en regio?”¹⁴

¹⁴ IABR. . IABR-Atelier Groningen. Retrieved September 1, 2021, from https://iabr.nl/nl/projectatelier/pa2016_groningen

De vraag kwam voort uit een duidelijke behoefte voor een nieuw positief verhaal en toekomstperspectief voor de regio.

Atelier proces

Het atelier Groningen liep gedurende een klein jaar met Jandirk Hoekstra als ateliermeester. Hij stelde een stuurgroep samen met bestuurders en ambtenaren uit de Provincie Groningen, de gemeente Groningen, Eemsdelta Regio en de Regio Groningen-Assen. Deze kleine groep heeft in 5 opstart bijeenkomsten de richting voor het atelier bepaald. Bij deze bijeenkomsten sloten soms andere betrokkenen aan en werden onderzoeksbureaus Quintel en E&E advies betrokken. Uit de startbijeenkomsten kwam een ambitie: Groningen moet binnen 25 jaar energieneutraal zijn.

De onderzoeksbureaus zijn gaan rekenen wat daarvoor nodig is qua energie en energiebronnen en welke invloed dit heeft op de sociaaleconomische configuratie van de regio. Met de informatie van de onderzoeksbureaus zijn 5 ontwerpteams voor verschillende uitdagingen gaan ontwerpen en onderzoeken. Deze teams bestonden uit ontwerpers van de volgende bureaus: Atelier Stadsbouwmeester Groningen; Specht Architecten; Studio MARCHA; MD Landschapsarchitecten; Maat ontwerpers; Van Paridon x de Groot i.s.m. LINT; DAAD architecten.

Elke vier weken kwamen alle teams bij elkaar en werden de bestuurders en ambtenaren uit de stuurgroep op de hoogte gesteld. In deze sessies was sprake van kruisbestuiving tussen de teams, en mogelijkheid voor de onderzoeksbureaus, Quintel en E&E advies, om input te leveren op de voorstellen. Bij enkele sessies werd een bredere groep uitgenodigd, bijvoorbeeld bestuurders en ambtenaren uit andere Groningse gemeenten, maar door hun minimale betrokkenheid leverde dat vaak weinig begrip en/of nieuwe inzichten op.

Toen de ontwerpteams vorm gingen geven aan hun concepten en ideeën en inspeelde op de verbeelding van de betrokkenen werd de interesse van bestuurders en ambtenaren geprikkeld. Hierbij leidde het verbeelden van een aantal controversiële ideeën, zoals windturbines in de Waddenzee en een tram in de gemeente Groningen, tot discussies onder de betrokkenen.

Na de IABR-tentoonstelling zijn de materialen die op de biënnale tentoongesteld werden ook op tournee gegaan in Groningen. Er was minder interesse in deze tournee dan gehoopt, en de tentoonstelling bleek voor de meeste bewoners te complex als er niet iemand bij was voor een uitgebreide uitleg.

Probleemanalyse

Groningen is lang een gewingewest geweest voor Nederland, dat heeft veel opgeleverd maar heeft ook tot veel problemen in de regio geleid. "Een regio die nu vooral vanwege haar worsteling met hardnekkige problemen zoals aardbevingsschade, demografische en economische krimp in beeld komt". Sinds de aardbevingen staan vragen over veiligheid in de regio in de aandacht. Maar ook vragen over de toekomst: waar halen we stroom vandaan? Hoe verwarmen we straks de huizen? De noodzaak om energieneutraal te worden en

klimaatverandering risico's tegengaan is voelbaar en zichtbaar, maar er is een gebrek aan denkbeelden over een toekomst in een groene circulaire economie.

Kansen

Groningen heeft potentie om in 2035 een elektrisch aangedreven regio te worden: energieopwekking door inwoners en bedrijven met zonnepanelen en wind in de regio, warmte van zonneboilers, warmtepompen en omgevingswarmte, geothermie, zonnewarmte, elektriciteit. Voor woningen wordt herstel aardbevingsschade gecombineerd met isolatie en versterking. De energiesector kan verbindingen aangaan met de andere economische pijlers van stad en regio: de landbouw, de chemie, de kennisinstellingen, de ICT en de bouw.

Oplossingen

1. Energy Port - productie, opslag en afzet van energie in het gebied Groningen – Delfzijl – Eemshaven. Met name Eemshaven is een interessante vestigingsplaats voor de offshore-industrie, voor datacenters en biomassa doordat het een belangrijk internationaal schakelpunt van internationale elektriciteit en gasleidingen en kabels voor dataverkeer
2. Biobased Economy voor het Noorden – het gebied rondom Delfzijl is geschikt om de omslag naar de biobased economy vorm te geven door de combinatie van groot akkerbouwareaal en de aanwezigheid van industriecomplexen en windenergie. Omschakeling van fossiele grondstoffen naar biomateriaal kan met restproducten van de regionale landbouw.
3. Groningen slimme Energiestad - opleiding, kennis en bedrijven die horen bij de duurzame energieregio om het ontwikkelen van de energieregio te faciliteren. In de stad wordt slim gemeterd, geïsoleerd. Buffer netwerken
4. Duurzame en veilige dorpen – combineren van aardbevingsschadeherstel aan huizen, met versterking en energieneutraal maken. Kennisontwikkeling rondom deze gekoppelde aanpak helpt in het opschalen
5. Het aantrekkelijke houden van het woon- werkklimaat door het karakter te versterken, dat beteken vormgeven met gevoel voor locatie, materiaal en detail, in samenwerking met betrokkenen. En een scheiding te maken tussen: agrarisch cultuurlandschap, economisch activiteiten en energie opwekken, en stad-verkeersstructuren.
6. Publieke partijen en energiebedrijven spelen een rol in het faciliteren en stimuleren van initiatieven van bewoners en ondernemers om te verduurzamen en energie te produceren¹⁵
7. De schaal van de energietransitie vraagt ook om samenwerking over grenzen, sectoren en budgetten heen, tussen verschillende soorten actoren

Doorwerking

De uitkomsten van het IABR-Atelier in Groningen brachten een nieuw en hoopvol verhaal voor Groningen en dat verhaal heeft op verschillende manieren een vervolg gevonden. In de gemeente Groningen kregen betrokkenen kort na het atelier de opdracht om een nieuwe visie voor de stad te maken. Terwijl er voor het atelier onder enkele bestuurders een toekomst

¹⁵ IABR, Nordic City, p. 27

schuwend sentiment was. Deze stadsvisie, met veel invloed en inzicht uit het atelier is vervolgens de basis geweest van het college akkoord na de verkiezingen van 2018.

Het atelier heeft veel nieuwe inzichten gebracht voor de ambtenaren en bestuurders van de gemeente, vooral bij degene die direct betrokken waren bij de ateliers. Het besef dat de energietransitie niet alleen over energie gaat, maar een hefboom kan zijn voor veel maatschappelijke thema's heeft ertoe geleid dat de inzichten door de gehele gemeente input hebben geleverd op (nieuw) beleid.

Voor de provincie was de impact kleiner, er waren minder mensen nauw betrokken en de inzichten uit het atelier zijn minder regelmatig gebruikt voor (nieuw) beleid. Hetzelfde geldt voor de andere gemeenten in Groningen. Wel heeft het atelier ertoe bijgedragen dat in het nationaal programma Groningen de thema's energie, circulaire economie en vergroening van de industrie kernthema's zijn waar de provincie zich op profileert. Daarnaast hebben inzichten over dubbel ruimte gebruik, die voortkwamen uit het atelier een prominente rol in de omgevingsvisie die kort na het atelier is gemaakt. Daar heeft het IABR-Atelier invloed op gehad.

IABR-Atelier Rotterdam

Introductie

In Rotterdam is in de periode 2013 – 2018 een doorlopende Atelier geweest wat in drie delen is uitgevoerd. Wij verwijzen in dit rapport naar die delen als subatelier I, II en III. Elk subatelier had een eigen ateliermeester, thema en eigen ontwerp en onderzoeksbureaus. De betrokkenen vanuit de gemeente bleven deels hetzelfde gedurende de hele periode van het Rotterdamse atelier, enkele betrokken ambtenaren waren slecht voor een of twee subateliers betrokken. Elk subatelier had een koppeling en tentoonstelling op de biënnale van die periode.

Atelier proces

De processen verschilden iets per subatelier, afhankelijk van de ateliermeester en de betrokken bureaus, maar in grote lijnen kwam het proces neer op het volgende:

Ten eerste wordt er een thema en ateliermeester gekozen. Dit gaat in samenspraak tussen de directeur van de IABR en de hoofdcurator, ook heeft de (beoogde) ateliermeester inspraak op het precieze thema. De ateliermeester brengt bureaus bij elkaar en gaat via sessies, excursies en bezoeken met de probleemeigenaren, betrokkenen en experts op zoek naar het precieze probleem. Als het probleem is vastgesteld en afgebakend gaan de ontwerpbureaus in samenwerking met experts van andere disciplines een aantal oplossingen uitwerken en komen zo tot een set aan voorstellen en/of oplossingsrichtingen.

In de eerste twee subateliers werd voornamelijk samengewerkt met ambtenaren van de gemeente als probleemeigenaren. Er was hierin geen tot beperkte samenwerking met de directie van de ambtenaren of met de bestuurders van de gemeente. In het derde subatelier werden bewoners en bewonersinitiatieven nauwer in het atelierproces betrokken.

ROTTERDAM: 2014 - HET STEDELIJK METABOLISME

Inhoud van het ontwerpend onderzoek

Hoe kunnen stofstromen in Rotterdam bijdragen aan een betere kwaliteit van leven in de steden, hier en nu, maar ook elders en later?

Probleemanalyse

Tot nu toe zijn we niet in staat geweest om welvaart te creëren zonder negatieve uitwerking op onze fysieke en sociaaleconomische leefomgeving. Door de almaar toenemende verstedelijking neemt de druk op onze leefomgeving toe, zowel binnen als (ver) buiten de stadsgrenzen.

Kansen

De denkwijze van Stedelijk Metabolisme zou een waardevol perspectief toevoegen om de transitie in de stad vorm te geven. Deze denkwijze heeft bijgedragen aan het vaststellen van de belangrijkste opgaven:

- Toegang van stadsbewoners tot stromen van eerste levensbehoeften - water, voedsel, communicatie, energie
- Samenhang tussen stedelijke stromen effectueren – voorbij onderling optimaliseren
- Positieve effecten op de leefomgevingskwaliteit maximaliseren – met kennis en data over de stofstromen
- De 'ruimtelijke orde' van het stadslandschap benutten -coördinatie infrastructurale planning en stedelijke groei

Oplossingen

4 strategieën om stromen beter te benutten

- Collecting resources: het winnen van grondstoffen uit afval en voedsel uit stad en regio
- Creating biotopes: verbetering van stadsnatuur door lokaal gebruik van zoetwater, zand en klei
- Channeling (energy) waste: gebruik van bijproducten van energiewinning
- Catalyzing reindustrialization: kwaliteitsimpuls voor goederen- en mensenstromen en luchtkwaliteit

Uitkomsten en doorwerking

De uitkomsten van het subatelier hebben vooral invloed gehad op de direct betrokkenen, met name de betrokken ontwerpers. In het subatelier is veel gebruikt gemaakt van data, het gebruiken van en ontwerpen met data heeft nieuwe inzichten gegeven voor de betrokken ontwerpers. Het is een leerproces geweest voor deze ontwerpers, die invloed heeft gehad op de vakgemeenschap en heeft bijvoorbeeld een weg gevonden naar de studenten stedelijke architectuur in Delft. Van de directe doorwerking op de gemeente is weinig te zien.

ROTTERDAM: 2016 - DE PRODUCTIEVE STAD

Inhoud van het ontwerp onderzoek

De hoofdvraag in dit subatelier was: "Hoe kan de maakeconomie, door het maken van nieuwe verbindingen en crossovers, gekoppeld aan de specifieke ruimtelijke karakteristieken van stad en regio, waarde toevoegen aan de stad?" ¹⁶

Probleemanalyse

De afgelopen decennia is er meer geïnvesteerd in een globale economische agenda en er is daarbij te weinig aandacht geweest voor de vraag wat deze economische activiteiten lokaal werkelijk bijdragen, aan de stad en haar inwoners.

Oplossingen

De oplossingen die onderzocht en uitgewerkt zijn worden gepresenteerd in 7 ontwikkelingsperspectieven voor de MRDH. Elk ontwikkelperspectief wordt ondersteund met een of enkele illustrerende uitwerkingen in de regio, welke te vinden zijn in de publicaties van de IABR.¹⁷

1. Making Public – ontmoetingen en showcases op het Schouwburgplein van initiatieven, burgers, bedrijven
2. Circular landscapes – verbinden van landschappen tot een grootschalig veerkrachtig en circulair systeem
3. High Streets Revisited – herwaardering van de lintbebouwing langs vroegere belangrijke assen van infrastructuur netwerken
4. Growing Living Working – koppeling productie en consumptie, leren en doen, maken en bedenken op wijkniveau
5. Productive Service Stations – on demand productie en levering van diensten en goederen verspreid door de regio, PSS faciliteren dit
6. Learning City – innovatie stimuleren een regio-breed web van toegankelijke en gedecentraliseerde voorzieningen waar onderwijs, onderzoeksinstituten en bedrijven samenkomen.
7. Repositioning Working Districts – industriegebieden en bedrijventerreinen krijgen nieuw en toekomstbestendig perspectief door de regionale maakeconomie

Uitkomsten en doorwerking

De uitkomsten hebben drie aanwijsbare doorwerkingen gehad. Ten eerste is er een samenwerking tussen IABR, gemeente en M4H uit voortgekomen om het M4H gebied verder te ontwikkelen. Ten twee hebben de inzichten van het subatelier direct input geleverd op het MIRT onderzoek in de MRDH wat parallel aan het subatelier liep, hierbij was Daan Zandbelt, de ateliermeester betrokken. Als laatste zijn de inzichten na afloop meegenomen in de Roadmap Next Economy die ik 2017 voor de MRDH is gemaakt. Hans Beekman van de gemeente Rotterdam was bij zowel het atelier als Next Economy nauw betrokken.

Daarnaast is het subatelier een leerproces geweest voor de betrokken ontwerpers. Met name voor Daan Zandbelt en Marco Broekman is het subatelier van grote invloed geweest op de projecten die zij later hebben gedaan. Zo hebben zij gezamenlijk voor de G5 in het project

¹⁶ https://www.iabr.nl/nl/projectatelier/pa2016_rotterdam2

¹⁷ <https://iabr.nl/nl/projectatelier/ontwikkelperspectievenpartm16>

Metromix vele inzichten kunnen toepassen en verfijnen en hebben zij in latere projecten in Utrecht, Amsterdam, Delft en Den Haag elementen uit het atelier ingebracht.

Waar de gemeente Rotterdam behalve in de eerdergenoemde onderzoeken weinig heeft gedaan met de uitkomsten van het atelier waren andere gemeenten geïnteresseerd, zowel in de eerdergenoemde projecten van Daan Zandbelt en Marco Broekman, als in eigen beleid bij de gemeente Amsterdam, waar de uitkomsten van het subatelier de basis waren voor het rapport 'Ruimte voor de Economie van Morgen'.

ROTTERDAM: ENERGIE ALS HEFBOOM

Inhoud van het ontwerpend onderzoek

In het derde subatelier stond deze vraag centraal: hoe kan de energietransitie als *driver* voor een inclusieve stadsontwikkeling én als *trekker* voor andere belangrijke opgaven (e.g. voedsel, productieve stad, wonen, en sociale gelijkheid) dienen?

Probleemanalyse

De energietransitie zal de grootste verbouwing van de stad zijn sinds de wederopbouw. In veel van de wijken spelen echter ook andere opgaven die bovendien door bewoners meestal als veel urgenter worden gezien. Werkeloosheid, schooluitval, schulden of de veiligheid op straat, in de kwetsbare wijken zijn dát de thema's, niet de energietransitie. En in andere wijken zijn het weer andere vragen zoals hoe de wijk klimaatbestendig te maken, of waar plaats te maken voor nieuwe woningen.

Oplossingen

4 werklijnen stonden in dit subatelier centraal:

- Typologie van de energietransitie – waarbij op gebouw niveau de energietransitie is vormgegeven
- Energiewijken - het concept Energiewijken is getest, met de overtuiging dat op wijkniveau de uitdagingen integraal aan te pakken zijn en een 'vliegwiel' kunnen zijn voor de maatschappelijke meerwaarde van de wijk. Gedurende het atelier is de wijk Bospolder-Tussendijken centraal komen te staan. Naar aanloop van de tentoonstelling van IABR-2018 is gekozen om in 2019 en 2020, en uiteindelijk ook 2021 het concept energiewijk verder te ontwikkelen in de wijk.
- Opschalen en vermenigvuldigen – een aanzet tot denken over een leer- en werkomgeving om de energietransitie op gebiedsniveau vorm te geven
- Test site M4H+ - onderzoek en verbeelding om van het M4H gebied een hub voor de circulaire maakindustrie te maken.

Uitkomsten en doorwerking

Alle vier de werklijnen hadden een relatief open einde. Met name voor de energiewijken is een duidelijke doorwerking te zien. De IABR is in de wijk Bospolder-Tussendijken in de opvolgende jaren doorgegaan om een Lokaal Energie Actie Plan te ontwikkelen en deze vervolgens aan bewoners aan te bieden en uit te werken om de wijk mee regie en zeggenschap te geven over de energietransitie. Bij M4H+ waren de uitkomsten een aantal principes voor circulaire gebiedsontwikkeling. Deze zijn met enige aanpassingen opgenomen in het plan voor de ontwikkeling van M4H+.

drift for transition

Dit is een publicatie van DRIFT.

Wij werken met 30+ experts aan fundamentele verandering richting een duurzame en rechtvaardige samenleving. Als maatschappelijke onderneming ondersteunen wij hierin mensen, steden, bedrijven en sectoren.

Dat doen we door het ontwikkelen en delen van transitiekennis en -kunde via onderzoek, onderwijs, advies en activisme.

Meer weten? Ga naar drift.eur.nl

